

SCHOOL

Een verkenning naar de bijdrage
van het onderwijs aan gendergelijkheid

GENDER & VEILIGHEID



Colofon

Deze publicatie is een uitgave van Stichting School & Veiligheid.

© 20-10-2021

Door Maaïke Kluit MA, onderzoeker
 Elsemieke Schepers MSc, adviseur sociale cohesie en seksuele integriteit
Namens Stichting School & Veiligheid
 met steun van het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap
Vormgeving: Caro Dijkman, Caro Grafico
Infographic: Marije Visscher, Stiftverbinders



Stichting School & Veiligheid ondersteunt scholen bij het bevorderen van
een sociaal veilig klimaat.

www.schoolenveiligheid.nl

Inhoudsopgave

| | |
|---|-----------|
| Inleiding | 4 |
| Aanleiding voor de verkenning | 6 |
| Sociale veiligheid | 6 |
| Schoolloopbaan | 7 |
| Ingewikkeld spanningsveld | 7 |
| Gendergelijkheid in Nederland | 8 |
| Huidige verkenning | 8 |
| Methode | 10 |
| Opmaat tot een Theory of Change | 10 |
| Verkenning in de onderwijspraktijk en daaromheen | 11 |
| De uitwerking van een Theory of Change | 12 |
| Resultaten | 13 |
| Interviews met het onderwijsveld | 13 |
| Betrokkenen in de schil | 24 |
| Analyse van de resultaten | 26 |
| Ambivalenties | 26 |
| Waar gaat het eigenlijk over? | 28 |
| Iedereen staat ergens anders | 28 |
| Randvoorwaarden | 28 |
| Relatie met sociale veiligheid | 30 |
| Theory of Change | 31 |
| Scenario I: Reflectie en betrokkenheid | 31 |
| Scenario II: Een zichtbare agenda voor gendergelijkheid | 32 |
| Scenario III: Aansluiten bij verwante thematiek | 33 |
| Afwegingen | 34 |
| Met dank aan | 35 |
| Geraadpleegde literatuur & bronnen | 36 |
| Bijlagen | 38 |
| Bijlage I: Stappen van de Theory of Change | 39 |
| Bijlage II: Gespreksrichtlijn interviews | 43 |

Inleiding

Hoe zit het met onze verwachtingen van jongens en meiden? Kunnen kinderen in veiligheid zichzelf zijn? Hebben alle kinderen dezelfde kansen? En maakt iedereen in vrijheid een keuze voor opleiding of beroep?

Dit document is het verslag van de verkenning ‘Gendergelijkheid in het Onderwijs’, een verkennend onderzoek, uitgevoerd door Stichting School & Veiligheid in de periode april tot oktober 2021. Deze verkenning werd uitgevoerd met steun van het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW), directie Emancipatie. We onderzochten hoe gewerkt kan worden aan meer gendergelijkheid in het primair onderwijs (po), voortgezet onderwijs (vo) en middelbaar beroeps-onderwijs (mbo).

Al in 2020 deed Stichting School & Veiligheid een verkenning naar de plek van jongens en meiden in het onderwijs. Dit resulteerde in de conferentie Genderwijs op 14 oktober 2020, die in het teken stond van de kijk op jongens en meiden in het onderwijs, met aandacht voor de sociale veiligheid. Daar werd onderstreept dat ieder kind zichzelf moet kunnen zijn, zonder drempels en beperkingen door genderstereotypen en gendernormen. In verschillende workshops kwam de invloed van taal en het belang van bewustwording naar voren.

In dezelfde periode lanceerde de Onderwijsraad een verkenningsrapport over sekseverschillen in het onderwijs, waarin de verschillen in loopbaan tussen jongens en meiden verklaard werden. Uit dit rapport bleek dat deze verschillen samenhangen met bewuste en onbewuste denkbeelden over gender. Volgens de Onderwijsraad heeft het onderwijs een taak in het verkleinen van de verschillen tussen jongens en meiden in hun loopbanen in school en beroep.

In vervolg op de conferentie Genderwijs en het rapport van de Onderwijsraad deden we een brede verkenning onder onderwijsprofessionals in het po, vo en mbo, waar dit rapport een verslag van is. We brachten in kaart welke normen er in het onderwijs zijn ten aanzien van gender, en welke invloed die hebben op sociale veiligheid, keuzevrijheid en kansengelijkheid. Ook onderzochten we welke interventies, acties en uitkomsten nodig zijn voor verdere bewustwording en gendergelijkheid.

Als uitgangspunt voor de verkenning volgden we de stappen voor een *Theory of Change*. Op basis van de kennis uit het rapport van de Onderwijsraad en de verzamelde inzichten uit de conferentie Genderwijs formuleerden we een maatschappelijke droom – een wenselijke eindsituatie – rondom gendergelijkheid binnen de kaders van het onderwijs. Aan deze droom verbonden we condities en aannames, die we vervolgens getoetst hebben aan de hand van kwalitatief veld-onderzoek en gesprekken met stakeholders.

Dit rapport beschrijft het verkenningsproces, de uitkomsten hiervan en de inzichten die we verzamelden over handelingsperspectieven binnen alle geledingen van het onderwijs.



OP WELKE MANIER KAN HET ONDERWIJS BIJDAGEN AAN GENDERGELIJKHEID IN DE SAMENLEVING?

EEN ZICHTBARE AGENDA

GENDERGELIJKHEID
1 VAN DE THEMA'S VAN DEZE TIJD!
WE STELLEN EEN NORM!

PROACTIEF AGENDEREN

SCHOOL

BREED UITGEDRAGEN OP SCHOLEN & IN DE SAMENLEVING

- GELIJKHEIDSPROCES WORDT VERSNELD
- KATALYSATOR VOOR VERANDERING
- GROTE IMPACT
- KANS OP WEERSTAND & POLARISATIE
- GEEN DUURZAME INBEDDING
- GENDERGELIJKHEID WORDT OMSTREDEN
- ONBEWUSTE NORMEN NIET GEDRESSEERD

ACTIES & MIDDELEN

- OVERHEIDSCAMPAGNE? GENDERGELIJKHEID IN HET ONDERWIJS!
- GELIJKHEIDSNORMEN IN BELEIDSPANNEN & CURRICULA
- HOGERE SALARISSEN VOOR LEERKRACHTEN
- GELIJKWAARDIGE REGELINGEN BIJ ROND ZWANGERSCHAP & KINDEROPVANG
-

REFLECTIE & BETROKKENHEID

ONDERWIJS PROFESSIONALS • OUDERS • LEERLINGEN

EEN UITNODIGING TOT (ZELF)REFLECTIE OVER VERSCHILLENDE GENDERNORMEN & -VERWACHTINGEN

MEESPRAKEN • VADANKEN • VRAGEN STELLEN

IN EEN VEILIGE OMGEVING

- KANS OP WEERSTAND IS KLEIN
- SLEUTEL TOT DUURZAME VERANDERING
- MAAKT WEG VRIJ VOOR SUCCESVOLLE ELEMENTEN UIT ANDERE TWEE BENADERINGEN
- RUIMTE & TIJD NODIG
- VEILIGHEID & OPENHEID ZIJN RANDVOORWAARDEN
- LANGDURIG PROCES

Acties & middelen

- GESPREKSTOOLS VOOR SCHOLLEIDERS & TEAMS
- HANDREIKINGEN VOOR KLASSENGESPREKKEN
- MATERIAAL VOOR TALENDRONKINGEN
- WORKSHOPS OVER GENDER (NORMEN)
-

AANSLUITEN

GENDERGELIJKHEID ONDERBRENGEN ONDER VERWANTE THEMA'S

KANS • DIVERSITEIT • INCLUSIE • BURGERSCHAP • VEILIGHEID

RELEVANTIE WORDT BREED GEVOELD

WET

THEMA'S ZIJN (DEELS) WETTELIJK VERANKERD

• KANSRIJK & HAALBAAR

• GENDERGELIJKHEID WORDT OP VEEL NIVEAUS INGEBED

• GROOT BEREIK

• NIET OMSTREDEN

• GENDERGELIJKHEID GEMARGINALISEERD & UIT BEELD

• AANPAK = VRIJBLIJVEND

• WEINIG ZICHT OP AANPAK & EFFECT

ACTIES EN MIDDELEN

- GENDERGELIJKHEID MEENEMEN IN INZET GERICHT OP KANSEN-GELIJKHEID
- SEKSUELE INCLUSIE & DIVERSITEIT: GENDER OP DE KAART!
- GENDERGELIJKHEID OPNEMEN IN BURGERSCHAPSONDERWIJS
- GENDERGELIJKHEID AGENDEREN IN HET KADER VAN SOCIALE VEILIGHEID & INCLUSIEF KLIMAAT
-

AAN DE STAG!

- 1 ONTDEK DE DILEMMA'S
- 2 WELK DOEL WIL JE BEREIKEN?
- 3 WELKE ELEMENTEN UIT DE 3 BENADERINGEN PASSEN BIJ HET DOEL?
- ! REFLECTIE & BETROKKENHEID ZIJN ONMISBAAR

Aanleiding voor de verkenning

In 2020 is Stichting School & Veiligheid gestart met een brede verkenning naar de plek van jongens en meiden in het onderwijs, en op welke manier gendernormen en verwachtingen de sociale veiligheid, kansengelijkheid en keuzevrijheid van kinderen en jongeren beïnvloeden. Dit resulteerde in de onderwijsconferentie Genderwijs op 14 oktober 2020 voor onderwijsprofessionals uit het po, vo en mbo.¹ Tijdens de conferentie werd onderstreept dat ieder kind zichzelf moet kunnen zijn, zonder drempels door genderstereotypen en gendernormen. Uit verschillende verkenningen en onderzoeken blijkt echter dat normen en verwachtingen rondom gender door de hele schoolloopbaan heen op allerlei manieren een rol spelen.² Het zijn subtiele en minder subtiele signalen, die kinderen en jongeren het idee geven dat ze horen te voldoen aan de gendernormen en verwachtingen die nog altijd in onze maatschappij gelden.

Sociale veiligheid

Heersende gendernormen die genderongelijkheid in stand houden, roepen onveilige situaties op. Denk aan ongelijke machtsverhoudingen die uitmonden in seksuele intimidatie en geweld, waar veel meer vrouwen dan mannen slachtoffer van worden.³ Maar ook op het moment dat kinderen en jongeren buiten gendernormen treden, worden zij het slachtoffer van pestgedrag, agressie en geweld.⁴ Om niet buiten de groep te vallen en geen mikpunt van onveilig gedrag te worden, conformeren kinderen en jongeren zich naar de (gender)stereotype norm.⁵ Bij het ontbreken van gendersensitiviteit worden de complexe processen die geweld veroorzaken onvoldoende gezien. Een gendersensitieve aanpak van geweld is dus erg belangrijk voor een effectieve aanpak van geweld.⁶

Wanneer in het onderwijs (onbewust) de nadruk blijft liggen op verschillen tussen jongens en meiden, blijven deze stereotype verschillen de norm, en blijft het voor leerlingen onveilig om daarvan af te wijken.⁷ Het werken aan bewustwording van onbewuste denkbeelden en normen ten aanzien van gender is dus noodzakelijk om de sociale veiligheid te waarborgen. Want verschillen tussen meiden en jongens mogen er zijn, maar dit zou niet mogen leiden tot onveilige situaties door ongelijke machtsverhoudingen en onveiligheid voor leerlingen die van de heersende gendernorm afwijken. Niet voor niets onderschrijft ook het ministerie van OCW het belang van een zorgplicht voor scholen en heeft sociale veiligheid daarmee een wettelijke grondslag:

'Een school is veilig als de sociale, psychische en fysieke veiligheid van leerlingen niet door handelingen van anderen wordt aangetast. Dat betekent dat er een veilige en positieve sfeer is op school. Het betekent ook dat de school optreedt tegen pesten, uitschelden, discriminatie, geweld en andere vormen van ongepast gedrag, en deze zoveel mogelijk voorkomt.'⁸

- 1 www.schoolveiligheid.nl/project/project-genderwijs
- 2 Engels et al. (2015) Gender op School; Rycroft-Smith & Andre (2020) The Equal Classroom; www.schoolveiligheid.nl/project/project-genderwijs/; www.onderwijsraad.nl/publicaties/adviezen/2020/10/07/verkenning-sekseverschillen-onderwijs
- 3 www.mensenrechten.nl/nl/gendergelijkheid; www.mensenrechten.nl/nl/geweld-tegen-vrouwen; www.mensenrechten.nl/nl/huiselijk-geweld-0
- 4 www.schoolveiligheid.nl/blog/ik-ben-ik-ben-wat-jij-niet-ziet
- 5 www.profielactueel.nl/profiel-vakblad-mbo-onderwijs/vakblad/thema-duurzaam-beroepsonderwijs-voor-een-duurzame-wereld/b64g6c1o73; www.schoolveiligheid.nl/blog/nauwe-steegjes-of-ruim-baan
- 6 act4respect.nl/actueel/het-g-woord-relatie-tussen-gender-en-geweld
- 7 www.van12tot18.nl/onderwijs-waar-in-de-kijk-op-jongens-en-meiden-g-een-rol-speelt
- 8 www.onderwijsinspectie.nl/onderwerpen/sociale-veiligheid/zorgplicht-veiligheid-leerlingen

Pas als leerlingen zich veilig voelen en zichzelf kunnen zijn –zich kwetsbaar kunnen opstellen, zich gezien en geaccepteerd voelen en het gevoel hebben erbij te horen -, zijn ze in staat om te leren en zichzelf te ontwikkelen.⁹

Schoolloopbaan

Hiermee kan een brug worden gemaakt naar de invloed van heersende gendernormen op de verschillen tussen jongens en meiden in onderwijsprestaties en schoolloopbaan.

Uit een onderzoek van de Britse wetenschapper Javid Abdelmoneim naar genderconditionering blijkt dat meiden zichzelf onderschatten en jongens juist het tegenovergestelde doen.¹⁰ Dat patroon wordt ook zichtbaar in de techniek- en ICT-opleidingen.¹¹ Waar jongens dikwijls meer uitgedaagd worden, krijgen meiden minder snel feedback maar vaker complimenten. Die lagere verwachtingen zorgen ervoor dat de onzekerheid van meiden in de hand wordt gewerkt. Immers, hun zelfbeeld wordt beïnvloed door de twijfel van anderen over hun kunnen.

De verkenning van de Onderwijsraad naar sekseverschillen in het onderwijs toont aan dat sprake is van grote verschillen in loopbaan tussen jongens en meiden¹². Drie grote verschillen werden geconstateerd:

1. Jongens hebben minder gunstige schoolloopbanen dan meiden;
2. Vrouwen hebben minder gunstige beroepsloopbanen dan mannen;
3. Jongens en meiden kiezen volgens traditionele rolpatronen, wat leidt tot typische mannen- en vrouwenberoepen.

Ook deze verschillen in loopbaan tussen jongens en meiden blijken samen te hangen met bewuste en onbewuste denkbeelden ten aanzien van gender.¹²

Bijvoorbeeld denkbeelden over waar jongens en meiden goed in zijn en over beroepen die bij hen passen. Deze denkbeelden kom je overal tegen, maar in het onderwijs met name in:

- lesmateriaal;
- verwachtingen en gedrag van leraren;
- loopbaanoriëntatie en -begeleiding.

Van verschillen tussen jongens en meiden mag sprake zijn, maar niet ten gevolge van beperkte keuzevrijheid en kansenongelijkheid. Het is belangrijk dat iedereen de mogelijkheid krijgt om de eigen capaciteiten te ontwikkelen en zich vrij voelt om een passende school- en beroepsloopbaan te kiezen. Volgens de Onderwijsraad heeft het onderwijs daarom een taak in het verkleinen van de verschillen in school- en beroepsloopbanen van jongens en meiden, door meer bewustwording te creëren over genderstereotypering in het onderwijs.

Ingewikkeld spanningsveld

Bovengenoemde inzichten tonen het ingewikkelde spanningsveld waar onderwijsprofessionals zich in de praktijk in begeven. Want enerzijds willen docenten kinderen meegeven dat ze zichzelf mogen zijn, hun eigen identiteit mogen ontwikkelen en hun eigen keuzes mogen maken. Maar anderzijds hebben docenten de ervaring dat zij dagelijks geconfronteerd worden met verschillen tussen jongens en meiden, individueel en in groepsvorming, die door opvoeding en socialisatie zijn bepaald, en dienen zij zich hiertoe te verhouden.

Dit lijkt te maken te hebben met de verschillende denkbeelden ten aanzien van gender die volgens de Onderwijsraad leven in onze maatschappij¹³:

⁹ www.schoolenveiligheid.nl/thema/visie-sociale-veiligheid/#wat-is-sociale-veiligheid

¹⁰ Abdelmoneim (2018). No More Boys and Girls. Via www.youtube.com/watch?v=wN5R2LWhTrY

¹¹ www.vhto.nl/kennis/publicaties-vhto/de-10-inzichten-in-gender-en-stem

¹² www.onderwijsraad.nl/publicaties/adviezen/2020/10/07/verkenning-sekseverschillen-onderwijs

¹³ www.onderwijsraad.nl/publicaties/adviezen/2020/10/07/verkenning-sekseverschillen-onderwijs

1. Er zijn nu eenmaal fundamentele biologische verschillen en verschillen in aanleg/interesse tussen mannen en vrouwen (genderessentialisme);
2. Alles moet precies gelijk verdeeld worden tussen mannen en vrouwen: werk, zorgtaken, maatschappelijke invloed, economische situatie (egalitarisme);
3. In de samenleving zijn nu eenmaal bepaalde rollen en taken weggelegd voor mannen en vrouwen (communitarisme);
4. Mannen en vrouwen zijn door de samenleving gesocialiseerd tot stereotypen, daardoor zijn de verschillen ontstaan (sociaal constructivisme).

Daarom is het goed om kort te kijken naar de invloed van deze denkbbeelden en de gevolgen van genderongelijkheid in de bredere context van de maatschappij.

Gendergelijkheid in Nederland

In Nederland hebben vrouwen en mannen wettelijk dezelfde rechten; toch is hun positie vaak niet gelijk.¹⁴ Op veel gebieden is sprake van een achterstand van vrouwen; bijvoorbeeld in deelname aan de arbeidsmarkt, in beloning van werk, in verdeling van zorgtaken, in geweld tegen vrouwen. Maar hoewel gendergelijkheid op papier op veel manieren is geregeld in Nederland, constateert het College van de Rechten van de Mens in discussies in media en politieke fora dat er ook in Nederland zelfs sprake is van een ‘gender backlash’: de gelijkheid van mannen en vrouwen wordt vaker en openlijker betwijfeld of bekritiseerd. De zogeheten ‘gender backlash’ werd nog eens bevestigd door de uitkomsten van het Global Gender Gap Report van 2020¹⁵, waarin naar voren kwam dat Nederland naar plaats 38 (van de 153) is gezakt in de ranking van gelijkheid tussen mannen en vrouwen. Dat is 11 plaatsen lager dan het jaar ervoor.

Genderongelijkheid is een vorm van discriminatie en is daarmee een mensenrechtenkwestie.¹⁴ Het kan vrouwen belemmeren zich te ontplooien en volledig deel te nemen aan de samenleving. Vooroordelen over wat mannelijk en vrouwelijk is en wie welke rol heeft in de maatschappij dragen daaraan bij, aldus het College voor de Rechten van de Mens. Daarnaast belemmeren traditionele ideeën en vooroordelen niet alleen vrouwen; ook mannen worden hierdoor beperkt in hun keuzevrijheid in hoe zij hun leven willen inrichten.

Kortom, de gevolgen van genderongelijkheid zijn zichtbaar in verschillende lagen van de maatschappij, denk aan de arbeidsmarkt, de politiek, de zorg en het onderwijs. Maar omdat op die verschillende niveaus talrijke invloeden – gedrag, verwachtingen, attitudes – een rol spelen, is het waardevol om de aandacht te richten op deelgebieden van de problematiek. In deze verkenning leggen wij de focus op het onderwijs als een van die deelgebieden.

Huidige verkenning

Als experts op het gebied van sociale veiligheid zien we verbanden tussen (onbewuste) genderstereotype verwachtingen in het onderwijs, genderongelijkheid, en sociale onveiligheid voor jongens en meiden om gender non-conforme keuzes te maken, zoals in de schoolloopbaan. Daarom verkent Stichting School & Veiligheid de wijze waarop de komende jaren gewerkt kan worden aan meer gendergelijkheid in de verschillende sectoren in het onderwijs (primair onderwijs, voortgezet onderwijs en middelbaar beroepsonderwijs). Door ons te richten op gendergelijkheid in het onderwijsveld, denken we te kunnen meewerken aan de bredere maatschappelijke ontwikkeling naar meer gendergelijkheid in de samenleving. Van belang hierbij is de vraag welke reikwijdte het onderwijs heeft als het gaat om meer gendergelijkheid in de samenleving. We verkennen waar

¹⁴ www.mensenrechten.nl/nl/gendergelijkheid

¹⁵ www.weforum.org/reports/gender-gap-2020-report-100-years-pay-equality

de ruimte zit in het onderwijs om invloed uit te oefenen op de huidige situatie. Het doel van deze verkenning is om een *Theory of Change* te ontwikkelen die inzicht geeft in de manier waarop het onderwijs kan bijdragen aan gendergelijkheid in de samenleving.

In de volgende hoofdstukken beschrijven we de methodologische werkwijze voor deze verkenning, presenteren we de resultaten uit ons veldonderzoek en onderzoeken we de betekenis en samenhang van deze uitkomsten in een analyse. Tenslotte schetsen we drie mogelijke toekomstscenario's: hoe kan het onderwijs bijdragen aan gendergelijkheid?

Methode

Opmaat tot een Theory of Change

In de uitvoering van de verkenning werd gebruik gemaakt van de eerste stappen uit de *Theory of Change*, een methode om gezamenlijk meer grip op maatschappelijke verandering te krijgen. Een *Theory of Change* beschrijft de theorie van hoe men denkt dat verandering plaatsvindt, en vormt daarmee de basis voor verdere strategische plannen.¹⁶

Het eerste gedeelte van het stappenplan van de *Theory of Change* heeft ons op gang geholpen met het inzichtelijk maken van de context: het onderwerp van analyse, de doelgroep en de belanghebbenden. Vervolgens gingen we aan de slag met het schetsen van een maatschappelijke droom, het formuleren van condities die nodig zijn om die droom te realiseren en aannames die deze condities onderbouwen.

Maatschappelijke droom

De maatschappelijke droom formuleerden we als volgt:

'Gendergelijke waardering, kansen en keuzevrijheid in het onderwijs, voor gelijke kansen in de samenleving'.

Deze formulering kozen we niet zozeer vanuit een eigen ideële agenda, maar vooral vanuit de wens om met een grote sensitiviteit voor verschillende perspectieven op gender te verkennen hoe er tegen dit begrip wordt aangekeken. We kozen voor het woord gendergelijkheid in de veronderstelling dat we in een brede verkenning als deze juist over dit begrip verschillende denkbeelden aan het licht zouden kunnen brengen.

We werkten de formulering verder uit tot een meer specifieke beschrijving van hoe de wereld eruit zou zien als deze maatschappelijke droom bereikt is:

'Het onderwijs is een veilige en uitnodigende plek, waar gendergelijkwaardigheid als norm wordt uitgedragen. Alle kinderen voelen de ruimte en de vrijheid om zichzelf voluit te ontplooiën zonder belemmering van genderverwachtingen. Er heerst een open en gender-inclusief klimaat, waarbinnen kinderen gelijkwaardig bejegend worden, onbelemmerd keuzes kunnen maken en eerlijke kansen krijgen. Met respect voor verschillen worden capaciteiten optimaal benut in de samenleving.'

Conditie

Aansluitend op de maatschappelijke droom formuleerden we condities, waarbij we ons baseerden op de hiervoor beschreven wetenschappelijke onderzoeken en praktijkstudies met betrekking tot gender, gender(on)gelijkheid, kansen(on)gelijkheid en onderwijs, die eerder in de verkenning al verzameld waren. Onder deze condities verstaan we omstandigheden, acties of voorwaarden die bijdragen aan gendergelijkheid in het onderwijs. We werkten de condities uit met onderliggende aannames: statements, waarin expliciet wordt gemaakt waarom we denken dat een bepaalde conditie van invloed is op het maatschappelijke doel.

¹⁶ www.goededoelennederland.nl/system/files/public/Bedrijfsvoering/TOC%20versie%202.0.pdf

Een voorbeeld

Bij het cluster over representatie en (beroeps)perspectieven hebben we de volgende conditie geformuleerd: leerlingen voelen zich gerepresenteerd als zij zich herkennen in voorbeelden en/of lesmaterialen als het gaat om hun (gender)identiteit. Deze conditie is vervolgens onderbouwd met de aanname: Genderstereotypen kunnen doorbroken worden via blootstelling aan gender-atypische rolmodellen. Als leerlingen zich herkennen in voorbeelden en lesmateriaal, zien zij diversiteit en hun eigen uniciteit als een gegeven, als iets dat er mag zijn. Dan voelen leerlingen dat zij erbij horen als deel van een groter geheel.

De volgende condities voor gendergelijkheid onderscheiden we op basis van de theoretische achtergrond:

- Bewustwording;
- Belang onderstrepen en agenderen;
- Uitdragen sociale norm; schoolcultuur;
- Taal en bejegening;
- Representatie en (beroeps)perspectieven;
- Ondersteuningsaanbod.

Zie voor de uitgewerkte condities bijlage I over de eerste stappen van een Theory of Change.

Verkenning in de onderwijspraktijk en daaromheen

Om de geformuleerde condities en aannames te toetsen aan de primaire doelgroep van de maatschappelijke verandering - het onderwijsveld – gingen we in gesprek met onderwijsprofessionals uit het po, vo en mbo. Daarnaast spraken we met organisaties in de schil om de onderwijspraktijk.

Vraagstelling

In alle gesprekken stond, in het verlengde van het maatschappelijke doel uit de *Theory of Change*, de volgende vraag centraal: Op welke manier kan het onderwijs bijdragen aan gendergelijkheid in de samenleving?

Deze vraag splitsten we uit in de volgende vier deelvragen:

1. Welke gendernormen spelen volgens professionals een rol in het onderwijs?
2. Welke houding en denkbeelden hebben professionals in het onderwijs hierover? Wat zouden zij graag zien?
3. Wat is er volgens professionals in het onderwijs nodig om iets te veranderen? Hoe? En door wie?
4. Wat vraagt dit van de verschillende partijen en stakeholders? Wie heeft welke invloed/verantwoordelijkheid hierin?

Interviewleidraad

Voor de interviews met onderwijsprofessionals stelden we een gespreksleidraad samen, gebaseerd op de condities en aannames uit de *Theory of Change*. Ook presenteerden we enkele dilemma's in de aanpak die wij in bestudering van de theorie geïdentificeerd hadden. Corresponderen die met signalen uit de praktijk? Herkennen professionals de dilemma's? En welke benadering zien zij als kansrijk om verandering in te zetten? De gebruikte interviewleidraad is te vinden in bijlage II.

Respondenten uit het onderwijsveld

In totaal namen 26 respondenten deel aan de verkenning: 12 vanuit het po, 10 vanuit het vo, 4 vanuit het mbo. Meerdere respondenten namen deel met een dubbelrol of vanuit verschillende en eerdere onderwijservaringen: leerkracht, schoolopleider, intern begeleider, vertrouwenspersoon, vakdocent, mentor. We spraken drie schooldirecteuren in het po. Vanuit het vo waren docenten vertegenwoordigd van alle opleidingsniveaus, van praktijkonderwijs tot vwo/gymnasium. De po-leerkrachten stonden voor alle groepen, met een kleine meerderheid in de bovenbouw. In het vo doceren veel respondenten een taal, daarnaast geven zij o.a. de vakken zorg en welzijn, informatica, muziek. De respondenten uit het mbo waren alle verbonden aan opleidingen zorg/verzorging, welzijn en agogische beroepen.

Betrokkenen in de schil

We spraken met de volgende organisaties in de schil om de onderwijspraktijk: de sectorraden (PO-Raad, VO-raad en mbo Raad), een uitgever, MBO-bestuurders, een beleidsmedewerker van BiOND en vertegenwoordigers van het LAKS. Met de sectorraden vonden al in de aanloop van de verkenning de eerste gesprekken plaats; daar waar mogelijk bespraken we naderhand met dezelfde betrokkenen en anderen nogmaals de resultaten van de interviews met onderwijsprofessionals. Een gezamenlijk overstijgend overleg naar aanleiding van de resultaten met alle sectorraden bleek helaas niet haalbaar te zijn.

In een aparte sessie nodigden we vertegenwoordigers uit van maatschappelijke organisaties die zich inzetten voor mannen- en vrouwenemancipatie, LHBTI+ rechten, seksuele veiligheid, diversiteit en gelijke kansen: Atria, COC, Emancipator, Movisie, Rutgers, VHTO en WOMEN Inc.

Alle gesprekken met de betrokkenen in de schil verliepen als volgt. We legden hen de hoofdlijnen uit de resultaten voor, vroegen hen om een eerste reactie hierop en stelden daarnaast de vraag welke rol zij voor hun organisatie weggelegd zien in het bijdragen aan gendergelijkheid in het onderwijs.

Focus en werving

Voor een verkenning met evenwichtige vertegenwoordiging vanuit het po, vo en mbo werd zo breed mogelijk geworven. Daarnaast riepen we zelf binnen ons (professionele) netwerk actief op tot deelname. Hoewel het aantal respondenten uit het mbo achterbleef op dat uit het po en vo, werd saturatie bereikt na 26 interviews, waarna we besloten tot een respondentenstop.

Aanvankelijk was de ambitie om behalve met onderwijsprofessionals ook met leerlingen/studenten van alle onderwijsniveaus in gesprek te gaan. Bij het samenstellen van de gespreksleidraad werd echter duidelijk dat het abstractieniveau van de vragen en beoogde antwoorden voor deze verkenning niet geschikt waren voor kinderen/jongeren.

Om een concreet en zo waardenvrij mogelijk gesprek te kunnen voeren over dit onderwerp is een andere aanpak wenselijk, die we voor deze verkenning niet haalbaar achtten.

Wel spraken we via een andere respondent met één vo-leerling, waardoor we in deze verkenning dit perspectief toch kunnen meenemen. De interviews met professionals en ouders en het gesprek met LAKS bevestigen onze veronderstelling dat het zinvol is om in een apart vervolgonderzoek juist dit perspectief mee te nemen, zodat ook de behoeften en standpunten van kinderen en jongeren in kaart kunnen worden gebracht.

De uitwerking van een Theory of Change

Uit de data van de interviews en de reacties van stakeholders verzamelden we hoofdlijnen, dilemma's, tegenstrijdigheden en vervolgvragen. Uit onze analyse hiervan volgden drie benaderingen of scenario's voor de *Theory of Change*.

Deze staan uitgewerkt vanaf pagina 32.

Resultaten

De onderstaande hoofdstukken zijn een weergave van uitspraken van de geïnterviewde professionals en stakeholders. Deze hoofdstukken dienen dus niet als conclusie gelezen te worden.

Interviews met het onderwijsveld

In de volgende sectie bespreken we per deelvraag wat de gesprekken hebben opgeleverd.

1. Welke gendernormen spelen volgens professionals een rol in het onderwijs?

Het merendeel van de geïnterviewde professionals (h)erkent het bestaan van gendernormen in het onderwijs, zij het op zeer uiteenlopende manieren. Gendernormen, genderconform gedrag en genderstereotypen worden zowel bij leerlingen en bij leerkrachten gesignaleerd – in gedrag, in verwachtingen, in taalgebruik, in kleine praktische gewoontes – maar even zo vaak ook juist buiten de klas: thuis, in media, in winkels, op cosmetica, in reclame-uitingen. Sommige respondenten zien geen dramatische verschillen in kansen, gelijkheid of bejegening; als dit al aan de orde is, vinden ze het niet per se onwenselijk of verkeerd.

Clichés

Vrijwel alle leerkrachten of docenten herkennen het cliché “Ik heb een paar sterke mannen nodig om deze tafel te sjouwen!” Daar tegenover staat: “Wie van de meiden kan mij even helpen?” In onwillekeurige uitspraken van zichzelf en collega’s herkennen zij de norm dat jongens fysiek sterk zijn en zich stoer gedragen, en dat meisjes behulpzaam en lief zijn. Interessant genoeg merken ze daarnaast op: stoer zijn voor een meisje is duidelijk een positieve kwaliteit, en de keuze van een meisje voor jongensachtige kleding, speelgoed of opleiding wordt over het algemeen geaccepteerd. Omgekeerd is dat vrijwel ondenkbaar.

Onnodig onderscheid

In het po wordt vaak onwillekeurig ingedeeld in jongens en meisjes, wat de tweedeling onbedoeld accentueert: *‘Je kan natuurlijk niet met dertig kleuters tegelijk je handen gaan wassen. Dus dan is het: de meisjes mogen eerst en daarna mogen de jongens. (...) Waarom zeg je niet: iedereen met rode veters? Of iedereen met een lange broek? (...) Dan deel je iemand niet in een hokje [in], wat gaat over identiteit.’*

Ook de vo-leerling die we spreken beklagt zich over het gemak waarmee groepen in jongens en meiden worden verdeeld, bijvoorbeeld bij gym: *‘Soms wordt dat random gedaan, laatst werden we gesplitst, jongens en meisjes. Dat vond ik nogal aangenomen, zo van: oh, die willen vast bij elkaar.’*

Ook maakt deze leerling zich druk om het schoolbeleid ten aanzien van gymkleding: standaard voor jongens een broekje, voor meiden een rokje. Wil je het toevallig anders, dan moet je daar expliciet om vragen. Liever zou deze leerling zien dat de keuze wordt opengelaten, zodat iedereen gewoon een eigen voorkeur kan volgen.

Tenslotte wordt er veel gesproken over genderneutrale toiletten en toiletgebruik. De meeste respondenten zien het onderscheid tussen jongens- en meisjes-wc’s als onnodig en irrelevant. Verschillende basisscholen hebben toiletten per groep. In groep 8 is daarop soms een uitzondering: daar zijn wel aparte toiletten ‘met vuilnisbakjes’ voor de meisjes, met het oog op privacy rondom de menstruatie. Op één school voert een leerkracht wanhopig actie tegen de jongens- en meisjesbordjes en de jongens- en meisjes-plaskettingen. In enkele vo-scholen zijn naast de jongens- en meidentoiletten ook genderneutrale toiletten, één respondent spreekt als wens voor de toekomst uit dat ze er op zijn school ook snel komen.

Verschillen

Verschillende respondenten uit alle onderwijsniveaus merken op dat kinderen op jonge leeftijd het onderscheid tussen jongens en meisjes zelf nog helemaal niet zo maken. Die beschouwen vrijwel alles onbevangen als een gegeven, vinden wat ze zien en meemaken sowieso 'normaal', en leggen zichzelf en elkaar geen genderstereotype rollen op. Wel noemen deze respondenten juist de rol van volwassenen in de vroege ontwikkelingsfase zorgelijk. Die zorgen voor de eerste input, stralen hun eerste verwachtingen uit, kiezen bijbehorende bewoordingen en reiken boekjes en speelgoed aan.

'Een meisje krijgt voor haar eerste verjaardag een pop om lekker rustig mee in een hoekje te spelen, een jongen krijgt een bal om lekker buiten mee te ravotten. Dus vanaf heel jong prenten wij dat heel onbewust in! Een meisje krijgt een leuk kleursetje voor haar verjaardag, want lekker knutselen, daar houden meiden zo van. Ja, dan verbaast het mij niet dat een jongen van een jaar of 8 nog geen kleipoppetje in elkaar kan draaien'.

Het voorbeeld van een mbo-docent zorg vult dit mooi aan: 'Dus dan snap ik, als jij al vanaf je vijfde met Lego en K'nex speelt, dat techniek veel interessanter is dan dat je de zorgkant op gaat.'

Aan de andere kant zijn er ook respondenten die zien dat kinderen zélf de tweedeling opzoeken, dat ze apart van elkaar gaan zitten, dat jongens zich stoer gedragen, afstand nemen van meisjes en pertinent niet met roze willen kleuren. Respondenten uit het vo zien bij leerlingen in de onderbouw een tweedeling ontstaan vanuit pure desinteresse, mogelijk doordat de fysieke en emotionele ontwikkeling van jongens en meiden in die leeftijd asynchroon verloopt en ze geen match voor elkaar zijn.

Lesmethodes

Respondenten vanuit alle onderwijsniveaus noemen de klassieke rolverdeling in sprookjes, dictees, spellen en lesmethodes – met name in het po – problematisch. De genoemde voorbeelden zijn talrijk. Eén leerkracht is al eens in de pen geklommen om de stereotypen bij een uitgever onder de aandacht te brengen, bij een ander jeuken regelmatig de vingers om een mail hierover te sturen. Vooralsnog merkt de klas er niets van als de rollen door deze leerkracht worden omgedraaid, zodat vader de afwas doet en moeder de auto repareert.

In het vo hebben vakdocenten meer ruimte om zelf hun teksten en invalshoeken te kiezen en toe te lichten, toch is de vwo-leerling die we spraken zich bewust van de stereotype representatie van jongens en meiden: 'In rekenboeken heb je bijvoorbeeld: deze jongen speelt op een voetbalveld, bereken de grootte. Dat is vaak een jongen. Ik zie sowieso helemaal niet vaak een meisje als voorbeeld in het wiskundeboek'.

Enkele basisscholen zijn bewust op zoek naar een andere invulling van de aandacht voor vader- en moederdag, soms ingegeven door homo- of lesbische ouderkoppels, waarbij ook de traditionele genderrollen ter sprake komen. Een respondent, zelf moeder, vindt de uitstraling van de cadeautjes 'exemplarisch': 'Mamma is lief, pappa is stoer en daar kan je mee voetballen'. Ze zou het graag anders zien, wil het ook bij de school aanklaarten, maar weet niet zeker hoe andere moeders dit zouden ervaren.

Studiekeuze

In het beroepsonderwijs (vmbo + mbo) worden de studie- en beroepskeuzes overwegend genderconform en stereotiep gemaakt. Meisjes richten zich meer op verzorging, jongens op techniek. In dit verband noemen veel respondenten de invloed van het onderwijs, bijvoorbeeld door studieadvies of loopbaanbegeleiding, zeer beperkt: leerlingen kiezen hun vervolgonderwijs op basis van wat vriendjes en vriendinnetjes doen, wat niet te ver fietsen is, of in het verlengde van wat hun ouders gedaan hebben. Enkele respondenten realiseren zich tijdens het gesprek dat ze hun leerlingen wellicht onbewust sturen in genderconforme keuzes, bijvoorbeeld door een meisje te bevestigen in de keuze om nagelstyliste te worden of door een jongen aan te moedigen vrachtwagenchauffeur te worden. Toch doen verschillende opleidingen moeite om zowel jongens als meiden in aanraking te laten komen met een breed scala aan profielen of richtingen, en hen

zo neutraal mogelijk voorlichting en keuzevakken aan te bieden.

Zijn er binnen de opleiding keuzes aan de orde voor specifieke vakken, profielen of richtingen, dan is eerder de docent of de sfeer op een afdeling bepalend dan het beroepsperspectief. Vakdocenten die rechtstreeks vanuit het werkveld komen zorgen soms onbedoeld voor een bepaalde sfeer of cultuur die makkelijk als vrouwonvriendelijk kan worden ervaren, met name in de techniekvakken.

In havo/vwo-klassen lijken de verschillen in studie/beroepskeuze minder groot te zijn, en ook gendernormen in het algemeen worden als minder sterk ervaren. De instroom van meiden bij de studie geneeskunde en sommige bètastudies is al langer gemeengoed. Campagnes om meer meiden naar de techniek te krijgen of 'op de toekomst voorbereid te zijn' herinnert vrijwel iedereen zich. Een respondent merkt daarbij op dat de toelating tot een studie als geneeskunde tegenwoordig sterk geënt is op vrouwelijke kwaliteiten: naast een goed cijfergemiddelde moet je ook voorsorteren op een zorgstage in 4vwo, een motivatiebrief schrijven, bepaalde documenten opsturen voor een deadline – en uitgerekend jongens blijken, in ieder geval in deze levensfase, minder goed in staat om deze randvoorwaarden te realiseren.

Leren en toetsen

Meerdere respondenten signaleren grote verschillen in ontwikkeling en leerstijlen. Dat jongens zichzelf overschatten en meisjes zichzelf onderschatten wordt meermalen genoemd. 'En ik zie het gewoon gebeuren in mijn eigen klas, dat de meiden zich veel onzekerder en bescheidener opstellen. Dus die moet je af en toe even opporren, die mogen best wel wat meer bravoure krijgen. En de jongens lopen er echt tegenaan dat ze heel vaak denken: oh, maar dat doe ik wel even. Met een toets, daar haal ik wel even een 8 voor, daar hoeft ik niet voor te leren joh. En dan lopen ze toch tegen de lamp! (...) Ik vind het voor de beide kanten van het spectrum eigenlijk heel naar. (...) Dus eigenlijk zijn er in dit hele systeem alleen maar verliezers.'

Meiden zijn meer geneigd zich aan te passen en gewenst gedrag te vertonen. Jongens plannen minder goed, zijn sneller afgeleid. De online lessen in coronatijd hebben deze waarnemingen nog versterkt. Soms worden de verschillen juist ingezet om de klassendynamiek weer in evenwicht te krijgen, of om de samenwerking in een gemengd groepje succesvol te laten zijn. Ook de manier van toetsen wordt gezien als bepalend voor het succes of de resultaten voor jongens en voor meiden.

'Als je kijkt wat de norm is in het onderwijs, dan past dat veel beter bij meisjes dan bij jongens. Dat komt omdat stilzitten, taakgericht zijn, het afmaken van dingen, makkelijker door meisjes gedaan worden dan door jongens. Daarmee wordt eigenlijk constant de jongen overvraagd in wat hij moet en kan. Dat zie je aan alles: die worden vaker gewaarschuwd, die worden vaker apart gezet, die krijgen vaker straf'.

Drie respondenten noemen genderverwachtingen in relatie tot hoogbegaafdheid; dat het zoeken is naar de juiste manier om leerlingen in hun behoeften te bedienen, en dat het ook daarbij niet altijd lukt om voorbij jongens en meiden te kijken. 'Leerling x is een braaf meisje. Die gaat tekenen als ze klaar is, of ze leest een boek, als ze denkt: ik weet dit eigenlijk wel. Dan doet ze iets waar niemand last van heeft. Leerling y (...), gaat kloten. Zijn behoefte en haar behoefte zijn eigenlijk gelijk, in de zin van: léér mij iets! Maar de reactie is anders.'

Knellende normen

In de gesprekken wordt vaak genoemd dat zowel jongens als meiden belemmerd worden door gendernormen. De binaire kaders met bijbehorende rolpatronen zoals we die kennen worden dikwijls als beknellend ervaren. Dat komt niet alleen tot uiting in concrete drempels of onmogelijkheden; het zit hem, aldus de respondenten, vaak in subtiliteiten. Die gelden zowel voor meiden als voor jongens. 'Ik denk dat ik het wel jammer vind dat jongens het gevoel hebben dat ze aan een bepaalde norm, een bepaald iets moeten voldoen, waarvan ik denk dat het ze niet helpt om te kunnen groeien, of om te kunnen zijn wie ze zijn. Evenals meisjes. (...) Ik denk dat het erg is dat een jongen denkt: ik moet me op een bepaalde manier voordoen, en dat ook meisjes dat denken.'

Meiden worden vaak aangesproken op typisch vrouwelijke kwaliteiten zoals behulpzaamheid en aanpassingsvermogen. Neemt een meisje een leiderschapsrol op zich, dan wordt ze al snel als bazig weggezet en gecorrigeerd. Ook kunnen verwachtingen van vrouwelijke expressie een keurslijf veroorzaken: verzorgde haren, vrouwelijke kleding, make-up, hoge hakken, gelakte nagels. Lang niet ieder meisje voelt zich thuis bij dat profiel en respondenten zien hen dan ook worstelen met dit ideaalbeeld, of juist doorslaan. Overigens zijn gelakte nagels ook voor veel jongetjes een struikelblok, maar dan omgekeerd: verschillende respondenten halen voorbeelden aan van jongens die dolgraag met nagellak rondlopen, maar de heersende norm in de kleuterschool of de voetbalclub maakt daar meedogenloos een einde aan. Eenmaal op het middelbaar onderwijs is er geen weg meer terug: *'Wij hebben van die typische zorg- en welzijnsopdrachten, een babypop die aangekleed moet worden, maar ook nagels lakken. (...) Maar dat nagels lakken is wel een dingetje. Nee mevrouw, dat ga ik echt niet doen. Dat is een brug te ver.'*

2. Welke houding en denkbeelden hebben professionals in het onderwijs hierover? Wat zouden zij graag zien?

Tijdens het interviewen doet zich meerdere keren de situatie voor dat respondenten terugkomen van een eerder gedane uitspraak, deze willen nuanceren, of aangeven ter plekke tot een nieuw inzicht te zijn gekomen. Het begrip bewustwording is één van de centrale noties in ieder gesprek, en ontvouwt zich vaak op verrassende wijze.

2a. Welke houding en denkbeelden?

Beste leerlingen, ...

Het adresseren van een schoolklas wordt door verschillende respondenten als voorbeeld genomen om hun eigen bewustwordingsproces te illustreren. Daarbij wordt zichtbaar dat zij onderling verschillende 'vertrekpunten' hebben, ieder voor zich verschillende normen die ze vroeger onwillekeurig volgden en waar ze nu anders tegenaan kijken. Ze zijn zich ervan bewust dat hun woordkeuze van invloed is op de leerlingen, zij het dat ze daar op verschillende manieren consequenties aan verbinden om alle leerlingen recht te doen: *'Jaren geleden zei ik altijd: jongens, kom op, pak je boek even. En dan krijg je natuurlijk altijd de meisjes: we zijn geen jongens! Dat doe ik eigenlijk nooit meer. Ik zeg nu altijd: jongens en meiden.'*

'Bijvoorbeeld alleen al het 'jongens en meisjes' als ik de les begin. Dames en heren. Ik zeg nu altijd: beste leerlingen. Of lieve leerlingen. Maar soms vergis ik me nog wel eens.'

'Als je de les opent. Ja, dat zit er zo ingebakken en ingeslepen, en toen dacht ik: eigenlijk is dat dus totaal niet inclusief (...). Ik betrapte me er van de week ook op, voor het eerst weer volledige groepen, en ik zeg: Meine Damen und Herren, en ik denk: oh ja! Dus ik zei: und alle die dazwischen gehören, dus iedereen die daar tussenin nog bij past. Maar goed, dan wordt het weer zo'n reuzenzin.'

Reflectie op eigen normen

Veel leerkrachten, in alle onderwijslagen, spreken uit dat zij zich ervan bewust zijn dat ze een norm uitdragen, dat zij zelf onbewust en onbedoeld mogelijk rolbevestigende signalen afgeven aan hun leerlingen. De één schrijft het toe aan een onbewust filter, de ander aan hardnekkig ingesleten formuleringen. Ze proberen erop te letten, willen het graag vermijden, slagen er niet altijd in en zijn daarin vaak nog zoekende. *'Ja, we proberen daar wel heel neutraal in te gaan. Maar je merkt dat het moeilijk is.'*

Interessant is het proces dat docenten met zichzelf doormaken ten aanzien van dit onderwerp. Ze reflecteren op hun eigen genderrol als professional, als vrouw/man en als moeder, en spreken de behoefte uit dit vaker te kunnen doen en zich er verder over te informeren, niet zozeer om kennis te vergaren, maar om tot (zelf)reflectie te komen. Juist het bewustzijn van hun eigen blinde vlekken of vooroordelen maakt dat ze zoeken naar manieren om aandacht te besteden aan het thema gender(on)gelijkheid, passend bij leerlingen, collega's, ouders, schoolcultuur en hun persoonlijke waarden.

Gender als identiteit

Bovendien zien professionals enerzijds dat de vormen knellen en dat de ongeschreven regels drempels opwerpen. Anderzijds doen ze de waarneming dat zowel jonge kinderen als puberende jongeren zich in de zoektocht naar hun identiteit graag willen identificeren, en daarin soms zoeken naar extremen. De genderrollen geven hen juist houvast. Moet je dat dan als leerkracht of docent ter discussie stellen? Elk kind gaat verschillend door de puberteit, aldus verschillende respondenten; die fase moet nu eenmaal plaatsvinden. Ze noemen het weinig zinvol om uitgerend op dat moment bij leerlingen in te zetten op gendergelijkheid, of krampachtig verschillen te willen overbruggen of uitwissen.

En (biologische) verschillen zijn er nu eenmaal, dat weten kinderen zelf ook, en die moet je niet ontkennen maar omarmen, aldus de respondenten. Het is echter de kunst om die verschillen niet tot ongelijkheid te laten leiden, en dat is, in de woorden van een respondent, 'koorddanses'. Sommige respondenten geven aan dat zij het onderwerp gendernormen zélf helemaal niet ingewikkeld vinden, maar de kinderen – vaak ingegeven door de heersende denkbeelden vanuit huis – wel. Anderen zeggen juist dat kinderen geen punt maken van gendernormen, ze zelfs niet ervaren, en dat het volwassenen zijn die het ingewikkeld vinden.

Normstellend of faciliterend

Sprekend over normen en waarden doen respondenten verschillende, soms tegenstrijdige uitspraken. Sommigen zien de school als normstellende tegenhanger van het thuisfront, waar meer traditionele ideeën dominant zijn die de school als minder wenselijk ervaart. Soms worden gesloten gezinnen, conservatieve waarden of juist het gebrek aan (morele) opvoeding als een hardnekkige uitdaging ervaren. Er zijn respondenten die het stellen van een norm van gelijkwaardigheid voor jongens en meiden als een basisverantwoordelijkheid van het onderwijs zien, en al zoekende zijn naar vormen om hier binnen de school gestalte aan te geven.

Maar niet alle professionals zien het onderwijs als basis voor het vaststellen en uitdragen van normen en waarden; andere respondenten zien de leerkracht juist als faciliterende gespreksleider, waarbij het belangrijkste doel is dat leerlingen met elkaar in gesprek (leren) gaan en blijven. Daarbij is een groot bewustzijn van eigen normen en waarden als persoon én als professional onontbeerlijk, evenals sensitiviteit en fijnzinnigheid als het erom gaat om met leerlingen een open en veilig gesprek hierover te voeren.

Tijdgebrek en weerstand

Een handicap die veel respondenten benoemen is dat het vaak ontbreekt aan tijd, ruimte en een klankbord om te spreken over normen en waarden in het algemeen, laat staan over gendernormen. Tijdgebrek en weerstand van collega's liggen op de loer. En er zijn geen uren voor. **'Iets nuttigs moet iets zijn dat rechtstreeks in het voordeel is van de leerling, hè. Dat is hoe bijna iedereen ernaar kijkt. En dan is het beter om een mooie les te maken dan om aan zelfreflectie te gaan doen.'** Daarnaast begint niemand graag een discussie die niet door iedereen even relevant wordt gevonden, niemand wil van al te links-progressieve ideeën beticht worden, of een gesprek openen waarvan de inhoudelijke en praktische consequenties bij het individu blijven liggen zonder de rest van de school te bereiken. **'Dan ben ik ineens diegene die daar een afwijkend geluid laat horen.'**

Het gaat al beter

Meerdere respondenten, met name degenen die op een wat langere onderwijsloopbaan kunnen terugkijken, vinden dat het de laatste jaren 'beter gaat' en 'minder erg wordt' met stereotypen en genderongelijkheid. Er zijn respondenten die aangeven dat het een kwestie van tijd is, dat gendergelijkheid vanzelf zal ontstaan als reeds ingezette ontwikkelingen hun beloop krijgen. Toch meent het merendeel dat de heersende, knellende gendernormen en genderongelijkheid wel degelijk moeten worden aangepakt. Hoe, daarover lopen de meningen sterk uiteen. Bij vraag 3 komen voorgestelde suggesties en manieren van aanpak aan de orde.

Kansenongelijkheid – niet alleen gender

Verskillende respondenten zien gendergelijkheid en kansengelijkheid niet los van kansengelijkheid in het algemeen. Sommigen houden zelfs een vurig pleidooi om dáár in de eerste plaats op in te zetten. Genderongelijkheid is slechts één van de vele gezichten van algemeen maatschappelijke ongelijkheid, en zolang kansengelijkheid in de samenleving niet wordt bestreden is het zinloos om enkel op gender te focussen. Zowel in het po als het vo zijn de verschillende ongelijkheden zichtbaar; van taalachterstanden tot instabiele thuissituaties of financiële problemen. ‘Zolang dit niet wordt opgelost kunnen we wel denken: het is belangrijk dat jongens en meisjes gelijke kansen krijgen, en weet ik veel wat. Maar er is gewoon veel meer nodig dan alleen dat.’ Sommige respondenten zijn fel gekant tegen de huidige financiering van het onderwijs. Het gelijkelijk toekennen van middelen aan alle basisscholen werkt alleen maar ongelijkheid in de hand; terwijl het personeel op scholen met kansarme kinderen in achterstandswijken structureel overvraagd wordt en vacatures niet vervuld raken, hebben andere scholen de luxe om kleinere groepen te vormen, ondersteunend personeel in te schakelen en allerlei extra’s te verzorgen. Daarnaast zijn kostbare examentrainingen en dure bijlessen door commerciële instituten in het vo debet aan de kansengelijkheid voor leerlingen.

Zb. Wat zouden professionals graag zien?

Niet relevant

‘Dat er niet zoiets is als een verschil tussen jongens en meiden en alles wat er tussenin zit, of alles wat beide is. Dat het gewoon niet uitmaakt. Je hebt gewoon een klas met mensen. Je kan er wel naar vragen, als je nieuwsgierig bent. Maar dat je nergens vanuit hoeft te gaan. En dat het ook niet raar is als je iets anders bent. Dat je gewoon jezelf kan zijn, in een klas met mensen die dat begrijpen’.

Zo omschrijft de leerling uit 2vwo de ideale wereld op school. Vrijwel alle professionals spreken vergelijkbare wensen uit; dat kinderen en leerlingen van jongs af aan ervaren dat het niet uitmaakt wie of wat ze zijn, dat ze zich geaccepteerd voelen zoals ze zijn; dat ‘jongen’ of ‘meisje’ of iets anders zijn domweg niet relevant is voor je ontwikkeling. Ze spreken de wens uit dat die ontwikkeling onbelemmerd kan plaatsvinden, zonder verwachtingen, of tenminste met gelijke verwachtingen ten aanzien van jongens en meiden.

Onbevangenheid

Professionals en ouders willen dat leerkrachten en docenten kinderen zien zoals ze zijn, zonder filter of vooroordelen over hun capaciteiten of beoogde levensloop. Die levensloop kent bij voorkeur geen drempels als het gaat om opleidingskeuze, maar ook veel eerder al: het opzoeken van de poppenhoek of techniekdozen zou al onbevangen moeten kunnen plaatsvinden. Aan leerkrachten en ouders de taak om onbevangen naar kinderen te kunnen kijken: wat hebben ze nodig? Waar vragen ze om? Hoe zijn hun behoeften?

Actieve, bewuste scholen

In de ideale wereld van veel respondenten zijn scholen hier reeds actief mee bezig: door concrete situaties aan te grijpen om erover in gesprek te gaan en te blijven, door expertise in te schakelen waar nodig. Ze zien het graag geplaats in een breder kader van diversiteit en inclusie, waarbij het onderwerp gender samenvalt met de aandacht voor bijvoorbeeld seksuele en culturele diversiteit.

Gelijkheid en sociale veiligheid

Gelijke kansen bieden betekent niet noodzakelijk vanuit een gelijkheidsgedachte alle kinderen met hetzelfde onderwijsaanbod confronteren, maar scherp zijn en signaleren wat het individuele kind precies nodig heeft. En juist die universeel open benadering komt ieder kind toe. Een respondent ziet daarin een verband met sociale veiligheid: ‘Voor mij gaat het over gelijke kansen en dat betekent ook dat je een gelijke benadering hebt, en dat hoort voor mij wel bij veiligheid.’

3. Wat is er volgens professionals in het onderwijs nodig om iets te veranderen, hoe, en door wie?

De vraag naar wat nodig is om kansengelijkheid en keuzevrijheid voor alle kinderen te realiseren wordt moeilijk gevonden. Respondenten haperen en vallen stil, geven een voorbeeld, stellen een tegenvraag. Vrijwel alle leerkrachten noemen tenslotte bewustwording als sleutel tot verandering. Niet alleen bij henzelf en collega-docenten, ook bij ouders/opvoeders en tenslotte op veel meer niveaus in de samenleving.

'Volgens mij is een stap dat we nog heel erg denken in hokjes, en dat erkennen. Waarom hebben we daar nou zo'n behoefte aan? Waarom geven we dat nou allemaal zo door?'

3a. Wat is er nodig?

Bewustwording

Om tot die bewustwording te komen worden verschillende suggesties gedaan. Het begint dicht bij huis, in gesprek met collega's, en veel respondenten geven aan dat ze maar al te graag een handje geholpen worden bij het bewust worden van hun eigen vooroordelen en aannames. Tips over hoe je dan dat gesprek aangaat zijn daarbij van harte welkom. Prikkelende vragen, filmpjes of een kaartspel als gespreksopener zouden waardevolle handvatten zijn tijdens een studiemiddag of cursusdag over gendergelijkheid.

Veilig agenderen

Voor het openen en voeren van zulke gesprekken is wel veiligheid nodig: een open klimaat waarin kwetsbaarheid en feedback tussen docenten de norm is. Sociale veiligheid in het docententeam is voorwaarde om bewustwording tot stand te brengen, en dit straalt af op de leerlingen. Bij het bespreken van gendernormen in de klas moet de veiligheid bewaakt worden, niet zozeer door de heersende norm niet te doorbreken, maar door aan te geven 'dat het oké is', en door de leerlingen op te vangen in het ongemak. Op dezelfde manier zou het in docententeams aan de orde moeten komen; 'veilig agenderen' dus, waarbij ruimte wordt gemaakt voor verschillende denkbeelden in het team.

De reden dat sommige docenten zich inhouden als het gaat om het bespreken van een onderwerp als gendernormen, is de vrees van veel respondenten dat collega's het overdreven of onbelangrijk vinden, dat je niet op alle slakken zout moet leggen, dat het prima is zoals het gaat, dat je niet moet morren aan elementen die bij iemands identiteit horen. Een directeur vermoedt dat het thema gendergelijkheid bij ouders en collega's dezelfde felheid zal oproepen als de Zwarte Piet-discussie. Christelijke normen en waarden, en meer algemeen de traditionele perspectieven over hoe de wereld nu eenmaal in elkaar zit, komen in conflict met de normen en waarden van 'vrijdenkers', een polarisatie die zich ook bij andere thema's langs dezelfde assen lijkt te bewegen.

Generatie

Sommige respondenten spreken hun zorg uit over de rol van hun wat oudere collega's: die zitten volgens hen, oneerbiedig gezegd, hun tijd uit en staan er niet voor open om nieuwe dingen te leren of een andere attitude aan te nemen. Tegen gendernormen kijken ze op een meer conservatieve, traditionele manier aan. Het zijn ook vaak deze professionals die moeite hebben met het geven van seksuele voorlichting, of dit zelfs geheel achterwege laten als ze de kans krijgen.

'Ik was vorig jaar bij mijn collega geweest en ik zei tegen haar: ik weet het niet, maar jij hebt elk jaar je seksuele voorlichting niet af. Ja, zegt ze, ik vind dat geen taak van school, dus ik maak mijn lessen niet af, dat heb ik afgesproken met de teammanager.'

Anderzijds hebben wat oudere respondenten de indruk dat de jongere generatie docenten en leerkrachten in hun opleiding onvoldoende toegerust zijn om seksuele voorlichting te geven, en meer in het algemeen om 'spannende onderwerpen' in de klas te behandelen.

Toch bestaat ook de indruk dat jongere leerkrachten meer benaderbaar zijn voor hun leerlingen, al dan niet in de puberteit, voor een open gesprek over identiteit en seksualiteit.

Beeldvorming, rolmodellen

De beeldvorming in lesmethodes zou volgens verschillende respondenten evenwichtiger kunnen, en daar waar het materiaal ontoereikend is, kunnen leerkrachten of vakdocenten (meer) ruimte nemen om zelf aanpassingen te doen. Bijvoorbeeld die stereotype rollen ter plekke op eigen initiatief omdraaien, of weliswaar knarsetandend het voorbeeld van vier witte mannelijke superhelden in de lesmethode gebruiken, maar dan ook de kinderen laten weten dat de uitgever hierover een mail ontvangt. Respondenten uit zowel basis- als voortgezet onderwijs noemen de uitgevers en ontwikkelaars van methodes en onderwijsmateriaal als actoren die een verschil kunnen maken. Daarnaast benadrukken veel respondenten het belang van échte rolmodellen en voorbeelden in de directe omgeving van leerlingen. Een vrouwelijke docent voor bouwtechniek of natuurkunde. Meer mannen in de talensecties. **'Ik denk dat een vrouwelijke rector een grotere invloed heeft dan dat er in een boek iemand wordt genoemd die een vrouwelijke directeur is.'**

Mannen voor de klas

Veel respondenten leggen de vinger op de zere plek dat met name het primair onderwijs nog altijd een vrouwenbolwerk is, met alle gevolgen van dien. Vrouwen leggen, ook aan jongens, feminie verwachtingen op, gedrag wordt door een feminie bril beoordeeld, en het leren wordt op een feminie manier aangereikt en getoetst. Deze lijn zet zich voort op de pabo's, waar mannelijke studenten worden opgeleid en beoordeeld door merendeels vrouwelijke docenten. Dit wordt bijvoorbeeld ook zichtbaar in de zorgopleidingen, waarbij de vraag rijst hoe het komt dat de meeste van de weinige jongens die zich melden, uitvallen; ligt het vak hen niet of is de gekozen onderwijsvorm – talig, reflectief – een mismatch? En komt dat dan doordat jongens dat werkelijk niet kunnen of doordat zij op veel jongere leeftijd niet in staat zijn gesteld om die kwaliteiten te ontwikkelen? Meer mannen in het (primair) onderwijs: het wordt meermalen als oplossingsrichting genoemd, zowel als rolmodel als voor het masculiene tegenwicht. Respondenten vinden enerzijds het instellen van mannen- en vrouwenquota voor bepaalde posities bezwaarlijk en onbevredigend, maar constateren aan de andere kant dat het wellicht onvermijdelijk is om tot een betere representatie te komen.

Diversiteit

Naast gelijkere man/vrouwverhoudingen pleiten respondenten voor grotere diversiteit in teams. Zoals al genoemd zou men graag seksuele en culturele diversiteit veel meer gerepresenteerd zien. Bij sollicitatieprocedures noemt een respondent het een uitdaging om voorbij datgene te kijken wat je al kent: leidt iemand kiezen die goed in het team past, niet tot méér van hetzelfde – en kan het soms strategisch goed zijn om een kandidaat te kiezen die het team als geheel veelzijdiger maakt, iets wat de studenten in allerlei opzichten ten goede zou komen?

Verander het systeem

Waar eerder al werd genoemd dat gendernormen kunnen knellen, spreken meerdere respondenten zich overwegend negatief uit over het keurslijf van het onderwijssysteem. De methodedruk, de citoscores, de volgsystemen vertroebelen het zicht van de professional op het kind om te kunnen zien wat het nu écht nodig heeft. Niet de methode moet leidend zijn in wat een leerkracht doet, maar de behoefte van het kind. Het onderwijs moet erop gericht zijn dát waar te nemen en kinderen te prikkelen en uit te dagen op het niveau dat hen past met middelen die hen passen. Als er goed naar het kind gekeken wordt, zou gender geen enkele rol hoeven spelen, aldus meerdere respondenten. Overigens noemen met name po-respondenten daar in één adem achteraan dat kleine(re) groepen voorwaarde zijn om dit voor elkaar te krijgen.

Differentiëren

In het vo pleit een docent óók voor differentiatie, zodat jongens én meiden per vak het benodigde en haalbare niveau kunnen vaststellen en volgen, zonder dat zij bijvoorbeeld gebonden zijn aan een zuiver bètaprofiel op vwo-niveau.

Het adviesbeleid voor middelbaar onderwijs kent volgens meerdere respondenten haar beperkingen: 'veilig' adviseren kan ertoe leiden dat een kind te weinig uitgedaagd wordt, maar vervolgens zijn de routes om op te stromen niet bepaald zonder obstakels. Een kind dat het zonder intensie-

ve begeleiding op de havo toch niet redt, blijft zitten of stroomt af en heeft evenmin een soepele schoolloopbaan. Daar komt bij dat in het beroepsonderwijs al erg jong keuzes gemaakt moeten worden: respondenten pleiten voor langer snuffelen en breder opleiden, en vooral duidelijk maken én mogelijk maken dat switchen op iets latere leeftijd nog een optie is.

3b. Hoe pak je dit aan? En door wie?

Ten aanzien van de aanpak zijn er in de antwoorden van respondenten grofweg twee geluiden te onderscheiden. Enerzijds: als je bewustwording wil creëren en echt verandering tot stand wil brengen, dan kan dat niet (alleen) in het onderwijs, want de invloeden op kinderen en leerlingen vanuit gezin, samenleving en leeftijdgenoten zijn veel te sterk.

Anderzijds heerst de sterke overtuiging dat zorgen voor bewustwording in het onderwijs moet plaatsvinden, want daar gebeurt alles: daar brengen kinderen de meeste uren van hun opgroeiende leven door en daar hebben ze de meeste kans om zich te (laten) vormen tot zelfstandige burgers.

Top-down, ook buiten school

Het aansnijden van het thema gendergelijkheid mag gerust een delicate kwestie worden genoemd. Niet alleen lopen de houding en denkbeelden ten aanzien van het onderwerp uiteen, over de beste aanpak hebben respondenten ook zeer verschillende inzichten.

Sommige respondenten bepleiten een radicale aanpak; gendergelijkheid raakt aan de grondrechten van kinderen, en dat mag op school best wat nadrukkelijker uitgedragen worden dan nu gebeurt. De urgentie mag dan ook grootschalig worden aangezwengeld door middel van een overheids campagne, die zich overigens niet hoeft te beperken tot het onderwijs. Ondanks de nadruk in de gesprekken op de rol van het onderwijs benadrukken respondenten regelmatig juist invloeden buiten de school. Gevraagd naar suggesties en tips die in het onderwijs tot bewustwording zouden kunnen leiden, noemen ze het ontplooiën van initiatieven in de samenleving die de beeldvorming beïnvloeden, zoals SIRE-spotjes, abri-posters, uitingen op sociale media en in reclame/foldermateriaal. Bovendien worden naast beeldvorming ook regelingen rondom zwangerschap en kinderopvang, inkomensverschillen in het algemeen en de financieringsstructuur van het onderwijs genoemd als belemmeringen voor gendergelijkheid, waarop de overheid invloed zou kunnen uitoefenen.

Gender(in)sensitief

Het regent do's en don'ts als we vragen naar de beste aanpak. De campagne 'Een slimme meid is op haar toekomst voorbereid' staat nog vers op het netvlies van veel respondenten. Een hedendaagse variant hiervan is de *Girls Science Day*. Maar, zo vraagt een respondent zich kritisch af, waar is dan de *Boys Humanities Day*? Die bestaat niet. Enerzijds betogen sommige respondenten dat het echt nodig is om meisjes meer richting techniek te sturen en jongens naar de zorg en het onderwijs te lokken, ook als dat betekent dat er een cultuuromslag nodig is in het techniekonderwijs, ook als dat betekent dat pabo's en zorgopleidingen hun manieren van feedback en toetsing ingrijpend moeten aanpassen. Anderzijds klinkt het tegengeluid dat je daarmee altijd een scheefheid in stand zult houden; als je iets doet, doe het dan voor een individu óf voor een volledige groep, maar niet enkel gericht op jongens of meiden. **'In feite ga je dan dus al tegen je studenten zeggen: jij als vrouw zal altijd harder moeten werken dan de man naast je.'**

Bottom-up, met support

Sommige respondenten waarschuwen voor het van bovenaf opleggen of aanreiken van 'weer iets nieuws' voor het onderwijs, waar immers al zo ontzettend veel op aankomt. Het gemak waarmee soms wordt gezegd dat een bepaald onderwerp het best in het onderwijs kan worden opgepakt, stuit velen tegen de borst. Als er echt een overheids campagne zou komen, een nieuwe methode of een aandachtspunt erbij zouden de hakken weleens in het zand kunnen gaan. Zeker bij te veel aandacht voor een 'relatief marginaal' onderwerp dreigt vermoeidheid en weerstand. Meerdere respondenten gebruiken het woord 'indoctrinatie'. Wél zinvol wordt het gevonden als directie of bestuur een eerste aanzet geven tot het formuleren van beleid en doelen op dit gebied. Het faciliteren van die studiemiddag of cursus, al dan niet ondersteund door expertise en materialen van buitenaf, is het meest genoemde concrete vertrekpunt.

Geïntegreerd

En dan zijn er nog professionals die de zachte lijn bepleiten. Het gaat tenslotte om subtiliteiten in het dagelijkse taalgebruik en de schoolomgeving. Zij adviseren eigenlijk hun collega's om het gesprek van binnenuit te openen, kleinschalig, vragen te stellen. Eén respondent omschrijft het gewenste veranderproces als 'speldenprikjes geven', een ander noemt het 'korreltjes zand in de zandbak'. Het thema gendergelijkheid kan worden opgehangen aan bestaande leerlijnen of aandachtspunten in het onderwijs, bijvoorbeeld aan de leerdoelen van burgerschapsvorming, of aan elementen die deel uitmaken van de Vreedzame School, de Gezonde School of het sociale veiligheidsplan.

Kind centraal

Gendergelijkheid mag dan een 'marginaal onderwerp' zijn, in het niet vallen bij veel grotere problematiek en voor sommigen omstreden zijn, als het nodig is om de aansluiting met collega's te vinden en de urgentie over te brengen is kansgelijkheid een belangrijke sleutel. Daarover is men het namelijk doorgaans eens: iedereen is gelijk en elke leerling telt. In het gesprek over wat het kind nodig heeft, hoe het kind een situatie beleeft en welke behoeften het kind heeft, zijn professionals tot veel bereid.

Maatwerk/passend aanbod

Elke school, elke individuele professional staat ergens anders, zowel in standpunten ten aanzien van het onderwerp gendergelijkheid als in bewustwording erover. De behoeften van scholen, leerkrachten en leerlingen of studenten kunnen dus sterk uiteenlopen, en doen dat ook. Dat betekent, aldus verschillende respondenten, dat het aanbod op verschillende lagen en in verschillende registers moet worden voorgeschoteld. Geen 'eenheidsworst' voor alle scholen, zoals een respondent het noemt, maar een assortiment of menukaart van leermiddelen en werkvormen ter ondersteuning. Voor kinderen en leerlingen betekent het automatisch dat ze op verschillende manieren en op meerdere momenten tijdens de schoolloopbaan én daarbuiten gevormd worden. Meerdere respondenten, zeker degenen die in hun dagelijkse lespraktijk vaak actief zoeken naar geschikt materiaal, zouden zich erg geholpen voelen door een (online) platform of database voor professionals. Zij missen nu de mogelijkheid om instrumenten te downloaden, artikelen te lezen of met collega's uit te wisselen over het thema gendergelijkheid.

Duurzaam proces

Zowel vo- als po-docenten benadrukken het belang van cyclisch werken: bepaal gezamenlijk een vertrekpunt, formuleer doelen, en als je stappen zet, evalueer ze dan ook. Blijf het onderwerp daarna regelmatig agenderen, zodat het geen eendagsvlieg wordt op de agenda van één studiemiddag. Het moet blijvend op het netvlies van de hele school terechtkomen. Desnoods gekoppeld aan een bepaalde functie binnen de school.

Iemand aanwijzen/verantwoordelijk maken. Net zoals je specialisten hebt voor rekenen, taal, of sociale veiligheid.

Diversiteit

Verschillende respondenten leggen ongevraagd een link met het thema diversiteit: zowel culturele diversiteit als seksuele- en genderdiversiteit worden meermalen aangehaald. Ze verwijzen naar het behandelen van het begrip diversiteit in de les én naar diversiteit zoals die idealiter te zien zou zijn in het docententeam en in de klas. Als verbindende elementen worden genoemd: het gegeven dat 'het niet uitmaakt' wie of wat je bent, dat elk kind voldoende voorbeelden en rolmodellen in zijn omgeving heeft, en vaak de samenhang met een open en tolerante schoolcultuur. In het vo geven vaak GSA's daarbij het voorbeeld, en op verschillende scholen van de respondenten (ook po) wordt Parse Vrijdag gevierd. Dat doet vermoeden dat een beweging richting gendergelijkheid en genderemancipatie profijt zou kunnen hebben van interventies en benaderingen die succesvol zijn gebleken als het gaat om het stimuleren van culturele, seksuele en genderdiversiteit en een grotere sociale veiligheid voor alle kinderen.

4. Wat vraagt dit van de verschillende partijen en stakeholders. Wie heeft welke invloed en verantwoordelijkheid hierin?

De vraag welke invloed bij wie ligt is geen gemakkelijke. Ook hier worstelen respondenten met hun antwoorden, en hun observaties laten zien dat het antwoord complex is.

Verschillende leerkrachten in het po spreken uit dat zij zich persoonlijk verantwoordelijk voelen om het verschil te maken, in samenspraak met het team en ouders, al wordt dat niet altijd gemakkelijk gevonden. Vaak speelt de verwachting een rol dat 'het thuisfront' over bepaalde zaken anders denkt dan de school. Toch geven verschillende respondenten concrete voorbeelden om de ouderbetrokkenheid te verhogen en om laagdrempelig met ouders in gesprek te gaan. Respondenten in alle onderwijsniveaus hebben de wens om met collega's in gesprek te gaan over gendernormen hebben, en behalve kennis en expertise van buitenaf is daarbij het creëren van een platform voor dit gesprek de belangrijkste randvoorwaarde. Daarbij is het initiatief van schoolbestuur of directie gewenst.

Een directeur in het po geeft aan dat de mailbox wekelijks overstroomt van aanbod en trainingen door commerciële partijen; dan is het nodig om scherp te selecteren. Nieuwsberichten of aandachtspunten vanuit de PO-raad, maar ook van Stichting School & Veiligheid, worden serieus in behandeling genomen.

Uitgevers

Verschillende leerkrachten in het po hebben naar aanleiding van genderstereotypen in de onderwijsmethode contact opgenomen met uitgevers, of op het punt gestaan om dit te doen. Regelmatig wordt door de respondenten gezegd dat de overheid de uitgevers een norm zou mogen opleggen ten aanzien van beeldvorming en gender.

Overheid

Respondenten zien enerzijds de rol van de overheid als beperkt, o.a. vanwege de vrijheid van onderwijs. Bovendien waarschuwen ze dat een onderwerp opdringen contraproductief zou kunnen werken. Anderzijds zien ze het als een plicht vanuit de overheid om scholen van de urgentie te doordringen en te zorgen dat het op de agenda's van scholen komt. Een respondent doet de suggestie dat de inspectie het thema gendergelijkheid zou kunnen meenemen bij beoordelingen van aspecten zoals schoolklimaat en sociale veiligheid.

Opleidingen

Zowel in het po als in het vo noemen respondenten de pabo's en de postacademische lerarenopleidingen als dé plaats waar aandacht moet worden besteed aan genderongelijkheid, of aan het reflecteren op eigen aannames, normen en waarden ten aanzien van gender. Op dit moment lijkt dat niet of onvoldoende te gebeuren.

Bedrijven/werkvloer

Het bedrijfsleven wordt regelmatig genoemd als factor van invloed, vanuit verschillende perspectieven. Enerzijds door genderconforme en stereotype producten te maken en ze ook nog eens rolbevestigend in de markt te zetten: kinderkleding, cosmetica, speelgoed.

Daarnaast wordt vanuit het beroepsonderwijs ook het vrouwonvriendelijke machoklimaat in met name de technische branches genoemd, waar een cultuuromslag nodig zou zijn om meiden meer op hun gemak te laten zijn. De zorg en het onderwijs mogen dan als sector minder snel als 'onveilig' te boek staan, de vraag wordt wel opgeworpen of dáár de werksfeer en het klimaat voldoende uitnodigend zijn voor jongens en mannen.

Betrokkenen in de schil

In deze gesprekken komt naar voren dat het onderwerp gendergelijkheid niet bij iedereen even hoog op de agenda staat. Actualiteiten als de coronapandemie en het lerarentekort dringen zich op de voorgrond; daarnaast uiten sommige gesprekspartners, net als de onderwijsprofessionals, de twijfel of gendergelijkheid een begrip is dat apart geadresseerd dient te worden.

Onderwijsstakeholders: verschillende perspectieven en rollen

Over verantwoordelijkheid en urgentie bestaan zeer verschillende opvattingen. Enerzijds wordt het belang al langere tijd gevoeld, en zoekt men naar verschillende en passende wegen om te agenderen; dit signaal horen we bijvoorbeeld in gesprekken met gesprekspartners in het mbo. Daar zijn genderstereotypen het meest manifest in beroepskeuze en schoolculturen (denk aan techniek, zorg), waarmee de urgentie tot bewustwording ook het meest zichtbaar wordt. In het gesprek over bewustwording komen aspecten zoals een veilig schoolklimaat en beeldvorming bij het werven van studenten aan de orde. De beleidsmedewerker van BiOND onderschrijft dit belang van bewustwording van gendernormen in beeldvorming en in taalgebruik, in relatie tot loopbaanbegeleiding. Het adresseren van stereotypen kan op vele manieren: zo wijst ze op de mogelijkheid om in de communicatie rondom studiekeuze en beroep juist geen personen in beeld te brengen, maar een detail of een handeling die past bij een specifiek beroep. Daarmee voorkom je het obligate counterstereotype beeld van een meisje bij de werkbank of een jongen bij het bed.

Ook wordt door gesprekspartners in het mbo belang gehecht aan het spreken met de leerbedrijven en bedrijfstakgroepen over genderstereotypen.

Anderzijds horen we ook van de sectorraden dat de signalen en behoeften van de achterban leidend zijn, en zien zij het onderwerp gendergelijkheid momenteel niet langs die weg op de agenda's komen.

Aan de ene kant (po, vo) krijgen we signalen dat een actieve rol voor bestuurders minder voor de hand ligt, en dat eerder wordt gedacht aan schoolleiders; zij zijn immers in de dagelijkse praktijk verantwoordelijk voor het oppakken van bepaalde thema's, en zijn in de gelegenheid het te agenderen binnen het team. Aan de andere kant (mbo) klinken er geluiden dat bestuurders wel degelijk een rol kunnen spelen in het structureel agenderen van het thema, vanuit het belang van aandacht voor integrale veiligheid. Ook agendeert de MBO Raad het belang van gelijke kansen via het Kennispunt Gelijke Kansen, Diversiteit & Inclusie (GKDI). Voor het ontvangen en delen van informatieve links, artikelen of nieuwsberichten over het onderwerp houden de sectorraden zich aanbevolen.

Maatschappelijke partners: herkenning van de dilemma's

De vertegenwoordigers van maatschappelijke organisaties herkennen de verschillende dilemma's over de aanpak en de urgentie van het onderwerp, zoals deze weerklinken in de resultaten uit de interviews. Hang je het op aan andere, grotere thema's en laat je het meeliften, of breng je het breed onder de aandacht? En waar leg je dan de verantwoordelijkheid hiervoor neer?

In dit gesprek is men unaniem in de observatie dat gender overal is, en dat de daarmee samenhangende taal, normen en verwachtingen óók overal zijn. Dat wordt gezien als een kans: het is mogelijk om op héél veel fronten heel veel kleine stapjes te zetten die het verschil kunnen maken. Ook hier komt veilig agenderen aan de orde: een fundamenteel gesprek voeren over diepgevoelde overtuigingen, en dat tegelijkertijd zo aanpakken dat het laagdrempelig kan gebeuren en niet als bedreigend wordt ervaren. De pabo's en lerarenopleidingen worden genoemd als ingang om meer bewustzijn van genderstereotyperingen en verwachtingen te kweken en dit te verbinden aan het pedagogisch handelen.

Een interessant inzicht van een vertegenwoordiger van een van de partners is de constatering dat veel onderwijsprofessionals eigenlijk te veel doen – onderscheid maken tussen jongens en meiden, verschillen benoemen. In de benadering van het onderwijs zou het weleens een welkome boodschap kunnen zijn om iets minder te gaan doen in plaats van anders of extra. Het belang van een positieve benadering en het leveren van maatwerk wordt benadrukt: wat doe je al, hoe kun je het beter doen?

Methodemakers: actief op zoek naar inclusiviteit

We spreken met drie medewerkers van een educatieve uitgeverij: een productontwikkelaar, een content manager en een stagiair met diversiteit en inclusie als aandachtsgebied.

De uitgever stelt zich ten doel een neutrale, inclusieve representatie te verzorgen en op een brede diversiteit te sturen. Het team is zich ervan bewust dat er blinde vlekken zijn: ze zijn actief op zoek naar deze blinde vlekken, bezochten onder meer een onderzoekspresentatie over gender in lesmateriaal, en zijn daarover met elkaar in gesprek. De vraag hoe je de juiste keuzes maakt is voor de medewerkers niet alleen actueel en urgent, maar wordt ook als uitdagend ervaren.

Want aan die representatie zitten haken en ogen, en de ruimte is vak afhankelijk. Bij spelling of rekenen bijvoorbeeld mag een plaatje niet afleiden van het lesdoel, aldus de productontwikkelaar. De gekozen beelden (kapitein, chef) kunnen onbedoeld bijdragen aan stereotypering. Een vak als taal of wereldoriëntatie biedt meer ruimte om een representatieve, genderneutrale en/of inclusieve invalshoek te kiezen. Daarnaast zijn er regionale verschillen, waarbij de uitgever ernaar streeft dat elk kind zich op een bepaalde manier herkent in de methode.

De medewerkers ervaren dat het creëren van een divers auteursteam niet direct leidt tot de mate van inclusiviteit in het lesmateriaal die ze zouden willen. Het bewustzijn hierover binnen het auteursteam willen ze vergroten. Men is zich meer dan vroeger bewust van gender en beeldvorming. Ook gelden er richtlijnen met betrekking tot een diverse en evenwichtige representatie. Toch worden (ondanks het hoge percentage vrouwelijke auteurs) als oorspronkelijke bronnen vaker werken van mannelijke auteurs gebruikt en komen er vaker jongens of mannen voor in een methode. Daarbij spelen volgens de productontwikkelaar onbewuste beelden een rol. De vraag rijst of het zinvol is om te turven hoeveel vrouwen en mannen er in de methode voorkomen. Er wordt gezocht naar een preventieve aanpak om auteurs te instrueren en in een vroeg stadium van het schrijfproces bij te sturen. Ook leeft de wens om 'preventief' bewustere keuzes te maken, zodat methodes de actualiteit weerspiegelen, maar doordat bronnenboeken 10 tot 15 jaar lang meegaan lopen materialen al snel achter. Nieuwe methodes zullen door een flexibele materialisatie sneller worden geüpdatet.

Daarnaast is er voor de leerkracht een rol om het inhoudelijk bij te sturen naar behoefte van de klas, dit ook in relatie tot de regionale verschillen.

Analyse van de resultaten

In de gesprekken voor deze verkenning hebben we de vraag centraal gesteld welke rol het onderwijs zou kunnen vervullen om bij te dragen aan gendergelijkheid in de samenleving, en hoe bewustwording ten aanzien van dit onderwerp in het onderwijs zou kunnen plaatsvinden. De inzichten en suggesties van respondenten en stakeholders zijn talrijk en veelzijdig. Ook bieden ze perspectieven, zij het soms zeer verschillende perspectieven. In dit hoofdstuk bespreken we zowel de meest in het oog lopende grote lijnen als de nuances en details die het gesprek over gendergelijkheid zo interessant maken.

Ambivalenties

De resultaten tonen ambivalenties op verschillende niveaus. We zien zowel principiële verschillen in standpunten tussen respondenten onderling, als prangende dilemma's over de aanpak die door individuele respondenten zelf ervaren worden. De vijf belangrijkste ambivalenties of dilemma's komen hieronder aan de orde.

1. Groot of klein

Voor sommige respondenten is gendergelijkheid één van de actuele onderwerpen van deze tijd waar we niet omheen kunnen, een groot thema, belangrijk en onvermijdelijk. Vaak is enkel het gesprek over het onderwerp aanleiding voor de uitspraak 'Wat moet er nog veel gebeuren, nu we het hier zo over hebben!' Dat vraagt, aldus sommigen, om grote gebaren en radicale ingrepen. Juist doordat ons denken en doen zo verweven is met gendernormen en stereotypen, is het een enorme uitdaging om een brede verandering in *mindset* teweeg te brengen.

Anderen relativeren dit, onder het motto 'er zijn nu eenmaal verschillen, maak het niet groter dan het is'. Zij zien gendergelijkheid als een marginaal onderwerp, dat niet onnodig in de schijnwerpers hoeft te worden gezet. Thema's als kansgelijkheid, seksuele integriteit of (seksuele) diversiteit en inclusie vormen belangrijker sporen, waarlangs gendergelijkheid terloops kan worden meegenomen. Hetzelfde wordt gezegd over sociale veiligheid en burgerschapsonderwijs: het ligt veel meer voor de hand om gendergelijkheid daaraan op te hangen, dan er apart beleid of campagnes voor op te tuigen.

In gesprek met de maatschappelijke stakeholders komt het dilemma ook tot uiting: als gender overall is, kun je op héél veel plekken kleine stapjes zetten die een grote impact hebben. Maar hoe effectief is dat, als het fundamentele gesprek over gendernormen niet gevoerd wordt?

2. De rol van het onderwijs

Een tweede ambivalentie gaat over de invloed die het onderwijs kan hebben. Enerzijds is er het veelgehoorde geluid: als dit onderwerp érgens aandacht kan krijgen, dan is het wel op school. Daar brengen kinderen en jongeren niet alleen een belangrijk gedeelte van hun tijd door, ze worden dáár begeleid en dus beïnvloed in hun ontwikkeling. De context van de school speelt een grote rol in het leven van kinderen. Dus of het nu gaat om het bijdragen aan beeldvorming of het bespreekbaar maken van gendergelijkheid, het onderwijs is de plek bij uitstek om verandering te laten beginnen.

Anderzijds maken respondenten duidelijk dat het niet mogelijk is om het onderwijs in een vacuüm te plaatsen, waarin de gewenste veranderingen zouden moeten plaatsvinden. Is het wel fair om de verantwoordelijkheid volledig bij het onderwijs te leggen? Processen in het onderwijs staan nu eenmaal nooit los van de omgeving, de ouders en de dynamiek in de samenleving – ze kunnen dan ook niet los daarvan worden beïnvloed. Om daadwerkelijk tot bewustwording te komen, zullen interventies in de schoolse situatie, hoe klein of hoe groot ook, hand in hand moeten gaan met strategieën die worden ingezet in de samenleving.

3. Wie is aan zet?

Vrijwel alle respondenten voelen zich verantwoordelijk om leerlingen gelijke kansen te geven. Leerkrachten die tot de realisatie komen dat zij hun leerlingen misschien onbewust niet gelijk(waardig) bejegenen of op andere manieren onbedoeld bijdragen aan stereotypering en genderongelijkheid, willen het anders doen. Zij willen zich laten informeren, hebben behoefte aan zelfreflectie en verlangen naar open gesprekken met hun collega's. Gevraagd naar hoe verandering of bewustwording zou kunnen plaatsvinden, noemen veruit de meeste respondenten de rol van docenten en leerkrachten, in de klas en in de lerarenkamer. De praktische uitvoering, het voorleven en bespreken van normen en waarden, ligt tenslotte in de dagelijkse lespraktijk. Bovendien, zo wordt vaak gezegd, voor een beweging van binnenuit of van onderop zal meer draagvlak zijn dan voor een opgelegde norm of campagne.

Wel klinken er signalen dat er in de pabo's en lerarenopleidingen (meer) aandacht zou mogen zijn voor gender en stereotyperingen. Hoewel veel professionals zich beklagen over stereotypen in de methode, kun je je afvragen of de invloed hiervan wellicht bepaald wordt door hoe de professional hier uiteindelijk didactisch en pedagogisch naar handelt. Het is de vraag waar de verantwoordelijkheid van de methodemaker ophoudt, en die van de professional begint.

Tegelijkertijd wordt duidelijk dat de verantwoordelijkheid niet enkel - en zeker niet volledig - bij docenten kan liggen. Pas als de urgentie van het onderwerp door besturen en directies wordt uitgedragen, kan er echt verschil worden gemaakt: zij zijn in de positie om te agenderen, beleid te formuleren en doelen te stellen. Ook kan op deze manier duidelijk worden gemaakt dat het niet vrijblijvend is. Maar hoe kan de urgentie doordringen tot besturen die, zoals in het gesprek met de sectorraden duidelijk wordt, heel andere zaken op het netvlies hebben staan? Wellicht zijn schoolleiders de belangrijkste sleutelpersonen; zij kennen de schoolcultuur en kunnen daarin de opleidingsagenda beïnvloeden, studiedagen faciliteren, het onderwerp beleggen bij een functionaris en de aandacht verduurzamen.

4. Wat doe je met de norm?

Eenzijds gaan er stemmen op om een heldere norm van gelijkwaardigheid uit te dragen. Genderongelijkheid als schending van grondrechten, dat is een misstand die niet licht mag worden opgenomen. Een duidelijke lijn stellen is dus gewenst, zonder compromissen; een dergelijke aanpak zal ook iets doen voor de snelheid van het veranderproces.

Anderzijds zijn het precies zulke standpunten die door sommigen als indoctrinatie worden ervaren: dat roept weerstand op en zorgt voor verwijdering tussen professionals op de werkvloer en partijen met beslissingsbevoegdheid of de overheid. Hier wordt gepleit voor een brede uitwisseling waarin ruimte is voor verschillen, waarin het gesprek gefaciliteerd wordt zonder dat een bepaalde norm dominant is; het veranderproces zal zichzelf in de loop van de tijd vanzelf ontvouwen door het op zijn beloop te laten.

5. Neutraal of sensitief

Onze samenleving is dusdanig doordrongen van stereotypen, dat zowel jongens als meiden en iedereen ertussenin belemmeringen ervaren in bejegening, ontwikkeling, beroepskeuze, beloning en veiligheid. Wat doe je om dat tegen te gaan?

Eenzijds spreken sommigen de voorkeur uit voor een 'gendervrije' aanpak: een benadering waarbij ieder kind als authentiek individu wordt benaderd, zonder impliciete verwachtingen en labels. Deze aanpak voorkomt dat leerlingen al in een vroeg stadium onbewust gestuurd worden in hun keuzes en voorkeuren, of dat hun zelfbeeld vertroebeld raakt door genderverwachtingen. En er is ruimte voor diversiteit, juist doordat er geen duidelijke meerderheidsnormen zijn voor jongens of meiden.

Anderzijds gaan er argumenten op voor een sensitieve aanpak, specifiek gericht op een bepaalde doelgroep, dus (meestal) jongens of meiden. Want om aanspraak te maken op eenzelfde behandeling, toegang te krijgen tot routes die kennelijk niet voor de hand liggen of te ontsnappen aan een genderstereotype overtuiging, moeten die groepen soms juist een extra zetje in de rug

krijgen of op een andere manier geprikkeld worden. Hoe breng je anders meiden op het idee dat zij 'óók' in de techniek zouden kunnen werken? Hoe laat je anders jongens zien dat de zorg 'óók' voor hen is weggelegd? Juist de ingesleten normen maken het nodig om hen gericht te informeren en uit te nodigen 'dat andere' te doen.

Waar gaat het eigenlijk over?

De ambivalenties en dilemma's tonen niet alleen zeer verschillende standpunten, ze maken ook duidelijk dat die standpunten zo kunnen uiteenlopen, omdat iedereen door een andere bril naar dit onderwerp kijkt. Gaat het om het nastreven van gelijkwaardigheid voor mannen en vrouwen, uitgedrukt in kansgelijkheid en betere beloningen voor vrouwen op de arbeidsmarkt of meer vrouwen aan de top vanuit een feministisch perspectief? Terug te zien in de roep om meer mannen voor de klas vanuit de behoefte aan masculiene rolmodellen voor jongens?

Of is de gedachte dat we naar een gendervrije samenleving toe willen, waarin minder wordt gelabeld, binair denken op de achtergrond raakt en er meer ruimte ontstaat voor seksuele- en genderdiversiteit? Is gendervrij werken een instrument dat mogelijk maakt om niet langer kwaliteiten of posities aan een bepaald geslacht toe te kennen, en dat ruimte creëert voor iederéén om zich met bepaalde eigenschappen (zorgzaam, sexy, sterk of macho) te verbinden?

En is een gendervrije samenleving inderdaad het streven, dan rijst de vraag of een gendervrije samenleving wel haalbaar is, zolang een man zich niet vrouwelijk kan gedragen of een keuze kan maken die met vrouwelijkheid geassocieerd wordt, omdat dat als minderwaardig, tweederangs wordt beschouwd. Wellicht kan het binaire denken pas echt naar de achtergrond raken als er sprake is van gelijke waardering van mannelijkheid en vrouwelijkheid.

Iedereen staat ergens anders

We realiseren ons dat vrijwel iedere individuele gesprekspartner – onderwijsprofessional, bestuurder, vertegenwoordiger – op een ander punt staat in de bewustwording over het onderwerp gender. Het schuurt tegen vele thema's aan, waardoor dit aan betrokkenheid vanuit vele verschillende invalshoeken raakt. En vanuit al die verschillende invalshoeken staat iedereen verder weg of dichterbij het onderwerp. Dat maakt dat wat voor de één een vanzelfsprekendheid vormt, voor de ander nog onbekend terrein is waarop het ontbreekt aan voorbeelden. Dat iets waar de één sterke verontwaardiging over voelt, voor de ander een blinde vlek vormt, waardoor verontwaardiging niet aan de orde is. En dat er soms juist onbegrip ontstaat over de verontwaardiging van de ander, wat niet helpt om de dialoog te openen.

Er is veel bereidheid, maar er is ook nog veel onwetendheid. Er is geen onwil, maar er zijn wel heel veel vragen. En er is onvoldoende taal; juist doordat gender zo impliciet verweven is in onze cultuur, in uitingen via taal en beeld en in rolmodellen, zijn we niet gewend erover te praten en ontbreekt het aan jargon.

Randvoorwaarden

We nemen als gegeven dat de begrippen gender en gendergelijkheid voor iedereen iets anders betekenen, en dat het vertrekpunt in een gesprek hierover voor iedereen ergens anders ligt. Veel professionals die we spraken hebben behoefte aan (zelf)reflectie en uitwisseling met collega's over hun normen en waarden, aannames, vooroordelen om te werken aan gendergelijkheid. Afgezien van hun worsteling met tijdgebrek zijn ze zoekende naar manieren om die reflectie te realiseren: zowel in praktische zin – een studiemiddag, werkvormen – als in termen van sociale veiligheid binnen de school. Daarnaast noemen zij verschillende randvoorwaarden die onderliggende systemische problemen representeren; volgens de respondenten zouden die grotere problemen eerst verholpen moeten worden. Daarmee of pas daarna kan aan gendergelijkheid gewerkt worden.

Tijd

De wens van veel respondenten om met kleinere groepen te werken en meer tijd te hebben voor o.a. reflectie op normen, waarden en de eigen professionaliteit staat haaks op het nijpende lerarentekort in het po. Uren vrijmaken voor studie of intervisie kan geen prioriteit krijgen zolang klassen onbemenst blijven. Het onvermogen om dat tekort duurzaam terug te dringen lijkt te schuilen in de financiële beloning. Tegelijk met de feminisering van het primair onderwijs zijn de salarissen in de afgelopen decennia blijven steken; zodanig, dat een baan voor de klas een onaantrekkelijke optie is geworden, voorbehouden aan idealisten. Om deze trend een halt toe te roepen is erkenning nodig: van het beroep, van vrouwen die het uitoefenen, en dus ook financiële erkenning: het vak van leraar dusdanig waarderen, dat het onderwijs 'ook voor mannen' weer een waardig werkveld wordt. Deze herwaardering kan bovendien zorgen voor meer mannelijke rolmodellen in het onderwijs om jongens te tonen dat het beroep ook passend voor hen kan zijn. Juist niet vanwege het 'masculiene tegenwicht' – waarom zouden mannen dat per definitie moeten meebrengen? – maar om het beroep een genderinclusief gezicht te geven.

In het vo worden docenten gehinderd door de beperkte functieomschrijving en uren, waarin ruimte voor niet curriculum-gerelateerde zaken schaars is. Door tijd voor persoonlijke ontwikkeling voor de docent te waarborgen, ontstaat ruimte voor het gesprek over stereotypen en gendernormen. Daarmee kan bijvoorbeeld zo'n vraagstuk als de puberteit geadresseerd worden, wat veel respondenten als urgent ervaren; moeten die genderrollen ter discussie op het moment dat jongeren bij uitstek houvast zoeken bij vastomlijnde identiteiten? Of wordt er dan gemorrelt aan een ontwikkeling die ze toch moeten doormaken? Het vasthouden aan genderidentiteit door leerlingen in deze leeftijdsfase lijkt in de weg te staan van de professionals die juist in hun belang willen werken aan gendergelijkheid. Om professionals in staat te stellen dergelijke dilemma's te onderzoeken is tijd nodig.

Ontwikkeling: flexibel en persoonlijk

Voor leerlingen maar ook voor docenten vormen de methodedruk en de focus op prestaties (citoscores, OESO-cijfers) eerder een belemmering dan een prikkel voor een gezonde ontwikkeling, zo blijkt uit de resultaten. Professionals zouden graag aandacht voor persoonlijke vorming als leidend zien, niet gestuurd door een methode maar door een professionele blik op het individu en diens behoeften. Ook hier dragen kleinere groepen en klassen bij aan het onbevangen waarnemen. Waardenvrij kijken naar leerlingen beïnvloedt hun zelfbeeld in positieve zin, en voorkomt de structurele zelfoverschatting en -onderschatting waar veel kinderen onder lijden. Daarnaast is het de vraag of de nadruk op prestaties een zuivere stimulans is; het kan op zijn minst betwijfeld worden of die benadering door de onderwijsinspectie de gewenste prikkel geeft, zowel aan leerlingen als aan docenten. En dan zijn er nog de verschillende manieren van toetsen (gestandaardiseerd, verbaal) die voor jongens dan wel meiden de plank mislaan. Anders kijken naar beoordelen en presteren zou weleens bevrijdend kunnen zijn voor professionals én leerlingen.

In het vo en mbo weerklinkt de roep om het keuzemoment voor (vervolg)opleidingen naar achteren te schuiven. De keuzes van leerlingen zijn genderconform, rolbevestigend. Het beeld dat uit de gesprekken oprijst is er echter niet één van falend decanaat of slechte studieloopbaanbegeleiding; respondenten zijn over het algemeen lovend over de decaan of studieloopbaanbegeleider en benoemen nadrukkelijk de rol die zij zelf of de school vervullen in het zo neutraal mogelijk adviseren van leerlingen. Dat de keuzes vervolgens op basis van meer pragmatische overwegingen gemaakt worden, zoals afstand of wat vrienden doen, ligt eigenlijk buiten hun invloedssfeer. Nu vallen schoolkeuze en beslissingen voor profielen of richtingen in de leeftijdsfase waarin jongeren sterk beïnvloed worden door peers en praktische overwegingen. Klopt die timing wel, of is dit een ongelukkig moment om jongeren cruciale keuzes te laten maken voor hun toekomst? Wellicht vraagt dit om een heroverweging van het keuzemoment voor vervolgopleiding of studie. Een flexibele schoolloopbaan, van primair naar voortgezet onderwijs maar ook binnen vervolgoopleidingen, met voldoende differentiatiemogelijkheden en soepele op- en afstroomroutes, doet leerlingen recht in elke fase van hun ontwikkeling. Dit verlangt echter een radicale herziening van het onderwijssysteem.

Cultuur

Sommige respondenten geven aan dat zij het onderwerp gendernormen zélf helemaal niet ingewikkeld vinden, maar de kinderen – vaak ingegeven door de heersende denkbeelden vanuit huis – wel. Anderen zeggen juist dat kinderen geen punt maken van gendernormen, ze zelfs niet ervaren, en dat het de volwassenen zijn die het ingewikkeld maken. Waar sommige respondenten zien dat kinderen nu eenmaal uit zichzelf expres apart gaan zitten en onderscheid maken, schrijven anderen dat juist toe aan de invloed van volwassenen om hen heen. De verschillen in behoeften, leerstijlen en gedrag neemt iedereen waar, maar wat ligt daaraan ten grondslag? Jongens worden vaker gewaarschuwd, omdat zij zich niet weten te gedragen: is dat werkelijk een zuivere waarneming, of een wijdverbreid vooroordeel, dat leidt tot een *selffulfilling prophecy*? Het lijkt zinvol om gezamenlijk – schoolleiding, leerkrachten, ouders, leerlingen – te onderzoeken welke denkbeelden of mechanismen aan bovenstaande observaties ten grondslag liggen. En ook om in gesprek te gaan over eigen aannames en vooroordelen, te experimenteren met kritische reflectie hierop, en zich hierin te kunnen ontwikkelen.

Dit wordt vergemakkelijkt als de school een open klimaat biedt waarin het normaal is elkaar aan te spreken, waarin collega's elkaar terloops - in een veilige setting of gestuurd in een groeps-gesprek - kunnen bevragen op ieders normativiteit. Dat gesprek, waarin verschillende normen besproken kunnen worden en naast elkaar mogen bestaan, of ze nu voortkomen uit culturele achtergrond, geloofsovertuiging of generatieverschillen, vindt bij voorkeur plaats in een veilige schoolcultuur.

Relatie met sociale veiligheid

Het scheppen van die veilige schoolcultuur vraagt om bewustwording bij schoolleiders en bestuurders, zodat het onderwerp structureel op de agenda komt en er een vanzelfsprekendheid ontstaat om elkaar kritisch te bevragen en denkbeelden over gender uit te wisselen, ook als die denkbeelden botsen. De eerder gedane bevinding dat leerlingen zich pas kunnen ontwikkelen en kunnen leren als ze zich veilig voelen en zichzelf kunnen zijn, wordt door de respondenten bevestigd; ook in onze gesprekken wordt de link met sociale veiligheid regelmatig gelegd. Zowel veiligheid in de klas als veiligheid in het docententeam onderling zijn volgens hen voorwaarde. Hier doet zich wederom het dilemma voor: wordt de veiligheid gewaarborgd door gendernormen niet te bespreken, waardoor het onderwerp vermeden wordt maar er ook geen wrijving ontstaat? Of wordt het pas veilig als een leerkracht vertrouwde stereotypen en overtuigingen over mannelijkheid en vrouwelijkheid ter discussie durft te stellen, met het risico dat het even onveilig wordt? Het goed begeleiden van die bewust gecreëerde onveiligheid, veel genoemd door respondenten die een discussie niet schuwen, vraagt om welbewust pedagogisch handelen. Maar dat die denkbeelden en normen onderwerp van gesprek moeten zijn lijkt niet meer onderhandelbaar. Zolang stereotypen en ongelijkheid mogen domineren, zullen er steeds leerlingen zijn die moeten leren en opgroeien in een belemmerende of zelfs onveilige setting. Sociale veiligheid staat dan ook aan de basis van gendergelijkheid... en vice versa.

Theory of Change

Aan het begin van deze verkenning formuleerden we de maatschappelijke droom als volgt:

‘Het onderwijs is een veilige en uitnodigende plek, waar gendergelijkwaardigheid als norm wordt uitgedragen. Alle kinderen voelen de ruimte en de vrijheid om zichzelf voluit te ontplooiën voorbij genderverwachtingen. Er heerst een open en gender-inclusief klimaat, waarbinnen kinderen gelijkwaardig bejegend worden, onbelemmerd keuzes kunnen maken en eerlijke kansen krijgen. Met respect voor verschillen worden capaciteiten optimaal benut in de samenleving.’

De gesprekken met de onderwijsprofessionals maken zichtbaar hoe zij op dit moment – allen verschillend – gendernormen ervaren, en op welke manier volgens hen binnen het onderwijs aan gendergelijkheid kan worden gewerkt. Samen met het perspectief van onderwijsstakeholders en maatschappelijke organisaties ontvouwen zich de kansen en uitdagingen bij het ontwerp van een Theory of Change. Uit de caleidoscoop van indrukken en suggesties rijzen verschillende scenario’s op, elk met een eigen profiel, elk met voor- en nadelen. We schetsen de verschillende scenario’s hieronder. Een visuele weergave van deze *Theory of Change* is te vinden aan het begin van het rapport, op pagina 5, in de vorm van een infographic. Deze infographic kan dienen als actieplan voor vervolgstappen.

Scenario I: Reflectie en betrokkenheid

Het eerste scenario zoekt invloed langs de lijnen van de onbewuste aannames. In deze aanpak is niet het streven naar een bepaalde eindsituatie leidend, noch het doel om een bepaalde norm te laten domineren. Centraal staat het creëren van bewustwording dát er verschillende denkbeelden over gender en gendernormen bestaan. Het uitgangspunt is dat er in het onderwijs een brede en rijke uitwisseling ontstaat waarin professionals, ouders en leerlingen met elkaar leren praten over hun eigen en elkaars normen, ideeën en ervaringen. Daarbij wordt zonder oordeel in kaart gebracht welke denkbeelden er leven, hoe de verschillen tussen die denkbeelden eruitzien, waar ze vandaan zouden kunnen komen en wat de betrokkenen graag anders zouden zien – bij zichzelf of bij een ander.

Aan deze uitwisseling doet iedereen mee: hardop nadenken, vragen stellen en meepraten is de norm. Dit scenario is een brede uitnodiging tot (zelf)reflectie, die zorgvuldig gefaciliteerd wordt. In het gesprek wordt geoefend met het ‘jargon’ in taal en beeld rondom gender, gendergelijkheid en (counter)stereotypelingen, zodat het voor alle deelnemers mogelijk wordt om zich überhaupt over dit onderwerp te leren uitdrukken.

Er is in deze aanpak veel ruimte voor verschillende denkbeelden, zonder oordeel; de kans op polarisatie of weerstand zou theoretisch gezien klein blijven. Toch is het aannemelijk dat bij het uitwisselen van ervaringen in de praktijk denkbeelden zullen botsen; in elk geval bestaat de angst dat het gesprek hierover discussies oproept. Botsen en schuren hoeft niet schadelijk te zijn; het kan het bewustwordingsproces slechts versterken. Wel vraagt het om een klimaat waarin dit botsen en schuren op een veilige manier kan plaatsvinden. Om op een veilige manier ruimte te maken om verschillende denkbeelden te bespreken zijn handelingsperspectieven nodig, die die huivering wegnemen.

Acties en middelen in dit scenario zijn bijvoorbeeld:

- Gesprekstools aanreiken voor schoolleiders en teams;
- Handreikingen beschikbaar stellen voor klassengesprek;
- Materiaal ontwerpen dat in talenonderwijs kan worden ingezet;
- Workshops faciliteren over gender en verschillende denkbeelden hierover.

De genoemde reflectie en uitwisseling vragen inspanning van leerlingen, ouders en professionals: het tonen van moed, kwetsbaarheid en openheid is een gevoelig offer, dat je maar net moet kunnen brengen binnen de context van de school of opleiding. Dat dit gedaan wordt of zonder belemmering lukt, is geen vanzelfsprekendheid. Deze benadering vraagt dan ook om veel ruimte en tijd, vermoedelijk in hoeveelheden die op dit moment maar weinig scholen kunnen vrijmaken. Daarnaast zijn veiligheid en een open schoolcultuur waarin de gesprekken tot stand komen, randvoorwaarden waaraan ononderbroken gewerkt moet worden. Streven naar een collectieve omslag in basishouding ten aanzien van gender en gendernormen betekent dan ook kiezen voor een langdurig proces.

Een duurzaam proces waarin elke bestuurder, schoolleider en leraar diens eigen verkenning door- maakt, en vervolgens de weg vrijmaakt voor de ander – schoolleider voor leraar en leraar voor leerling - om op diens beurt óók zo'n eigen verkenning door te maken.

Dit scenario vormt een overstijgende voorwaarde voor scenario II en III, die onderling niet volledig verenigbaar zijn; maar zonder de onderliggende normativiteit boven tafel te halen en te reflecteren op eigen en andermans denkbeelden, zullen de overige scenario's aan kracht inboeten.

Scenario II: Een zichtbare agenda voor gendergelijkheid

Het tweede scenario laat geen ruimte voor dubbelzinnigheid. In deze aanpak wordt gendergelijkheid gezien als één van de grote thema's van deze tijd. Dat problematische verschillen in schoolprestaties, beknellende beeldvorming en ongelijke carrièrekansen een urgent probleem zijn wordt niet verhuld, maar als actuele uitdaging prominent onder de aandacht gebracht. Deze aanpak staat voor een agenda die niet bang is om een norm te stellen.

Daarbij is het wel belangrijk om een bewuste keuze te maken wélke norm er precies bedoeld wordt: is dat een egalitaire norm, met een fundamentele gelijkheidsgedachte ('fifty-fifty') als basis? Is dat een feministische norm, met vooral oog voor het wegwerken van achterstanden van vrouwen? Of is dat een meer democratisch gelijkheidsideaal, dat pleit voor onbevooroordeeld zien en gezien worden? Welk beeld ook de gewenste eindsituatie vormt, de boodschap wordt breed uitgedragen; niet alleen in scholen, maar ook in de samenleving. Het stellen van getalsmatige normen wordt daarbij niet geschuwd. Quota (meer mannen voor de klas, meer vrouwen aan de top), salarïering en gendersensitieve interventies (Girls Science Day) zijn in deze benadering geaccepteerde middelen om gendergelijkheid te bereiken.

Acties en middelen in dit scenario zijn bijvoorbeeld:

- Overheidscampagnes gericht op gendergelijkheid in het onderwijs;
- Gelijkheidsnormen vastleggen in beleidsplannen en onderwijscurricula;
- Hogere salarissen voor leerkrachten;
- Gelijkwaardige(r) regelingen rondom zwangerschap en kinderopvang.

Dit scenario agendaert proactief: het thema gendergelijkheid staat onvermijdelijk op ieders netvlies en is niet onderhandelbaar. Weerstand of niet, de maatregelen en afspraken gelden voor iedereen. Deze aanpak kan het gelijkheidsproces versnellen, bijvoorbeeld bij het invoeren van hogere beloningen in het onderwijs om meer mannen aan te trekken. Het laat professionals weinig ruimte om onwenselijke gendernormen uit te dragen in de klas of het gesprek over gendergelijkheid te vermijden.

Deze benadering kan als een katalysator werken en grote impact hebben. Als er meer gender-non-conforme rolmodellen zijn door afgedwongen verhoudingen, zien kinderen inderdaad de rijkdom aan mogelijkheden voor hun toekomst. Maar het is ook risicovol: normstellende ingrepen zullen beslist het gesprek over gendergelijkheid op gang brengen, maar wordt het gesprek ook

gevoerd binnen een wenselijk frame?

In dit scenario is de kans op weerstand en polarisatie op velerlei niveaus nadrukkelijk aanwezig. Wie zich niet kan verenigen met de uitgedragen waarden haakt af. Mensen kwijtraken staat een duurzame inbedding in de weg en kan zelfs contraproductief werken; gendergelijkheid wordt een impopulair, omstreden thema.

Daarnaast rijst de vraag of interventies en quota voor gelijkheid effectief kunnen zijn zolang onbewuste normen niet geadresseerd worden. Als de stereotype beelden van mannen en vrouwen, van eigenschappen en kwaliteiten, van (veronderstelde) mechanismen en wetmatigheden zó hardnekkig zijn, wordt langs deze weg een gelijke benadering en waardering dan wel bereikt? Kijkend naar het effect van 'meer meiden in de techniek' lijkt dit niet het geval te zijn. En met het invoeren van hogere beloningen om meer mannen naar het onderwijs te lokken, blijft de ongelijke waardering van mannen en vrouwen in stand; vrouwen doen het alsnog voor minder, mannen doen het voor meer. Een jongen die in het onderwijs wil werken en het aantrekkelijk vindt tegen een hoger salaris, wordt hiermee wellicht gewonnen. Maar een jongen die het beroep met vrouwelijkheid associeert wordt met een dergelijke maatregel nog steeds niet geënthousiasmeerd.

Scenario III: Aansluiten bij verwante thematiek

In dit scenario, dat leunt op de suggesties van verschillende respondenten en stakeholders, krijgt het thema gendergelijkheid geen prioriteit, maar wordt het ondergebracht bij toegankelijker thema's waarmee een logische samenhang bestaat. Hoewel er wel degelijk verandering gewenst is, ligt het niet voor de hand om grootschalige campagnes of veranderprocessen rondom gendergelijkheid in gang te zetten. Zoek in plaats daarvan naar aansluiting bij overkoepelende thema's, om het onderwerp op de agenda te krijgen en bewustwording te bereiken. Er zijn genoeg aanknopingspunten die kansrijk zijn. Zo is het makkelijk meeliften op bijvoorbeeld kansengelijkheid, (seksuele) diversiteit en inclusie, burgerschap of sociale veiligheid. Voor deze onderwerpen is de urgentie immers vrijwel onomstreden: de relevantie wordt ofwel breed gevoeld en/of is wettelijk gekaderd. Want waar strijden voor gendergelijkheid op de werkvloer nogal eens weerstand oproept – het is tijdrovend, onnodig activistisch, identiteit-ondermijnend – is niemand tegen kansengelijkheid voor elk kind. Daarvoor zetten professionals graag een tandje bij, zonder zich overvraagd te voelen. Eenzelfde mechanisme lijkt van toepassing te zijn op (seksuele) diversiteit en/of inclusie: als jezelf zijn, niet-labelen en veilig kunnen meedoen toch al onderwerp van gesprek zijn, passen gendergelijkheid en een gelijke benadering prima in het frame van acceptatie en veiligheid.

Met de aanscherping van de wet burgerschapsonderwijs zijn het kennismaken met de basiswaarden van de democratische rechtsstaat en respectvol leren omgaan met verschillen onvermijdelijke ingrediënten van elke schoolloopbaan. Gelijkwaardigheid en gelijke behandeling als kernwaarden en het experimenteren met gedrag en omgangsvormen binnen een veilige schoolcultuur bieden een logische en soepele opmaat voor het agenderen van gendergelijkheid. Aansluiten bij burgerschap is niet slechts een kans, maar een sluitpost. Deze route past in de burgerschapsopdracht van scholen. De expliciete zorgplicht van scholen om voor een sociaal veilig klimaat te zorgen sluit aan bij de verscherping van de wet. Ook voor sociale veiligheid zijn wettelijke kaders gesteld, en is de vanzelfsprekendheid van een speciale functionaris en een veiligheidsplan binnen school niet ter discussie. Gendergelijkheid onder deze vlag opnemen in een jaarplan, visiedocument of portefeuille vraagt weinig extra inspanning en brengt het toch langdurig op het netvlies.

Tenslotte is voor het thema seksuele integriteit, met volop aandacht voor seksueel geweld en seksueel grensoverschrijdend gedrag, breed maatschappelijk draagvlak. Aandacht voor relationele en seksuele gelijkwaardigheid van vrouwen in de diverse contexten van opvoeding en vorming, waar in het onderwijs reeds door verschillende partijen op wordt ingezet, biedt ook een ingang om gendergelijkheid te adresseren.

Acties en middelen in dit scenario zijn bijvoorbeeld:

- Het specifiek benoemen en meenemen van gendergelijkheid in de inzet gericht op kansengelijkheid;
- Bij aandacht voor seksuele diversiteit en inclusie: gendernormen en gelijke kansen als zelfstandig onderwerp op de kaart zetten;
- Gendergelijkheid expliciet opnemen in burgerschapsonderwijs;
- Gendergelijkheid agenderen in het kader van sociale veiligheid en een inclusief klimaat.

Dit scenario is enerzijds kansrijk en haalbaar. De brede benadering langs verschillende toegangsroutes maakt het mogelijk om het onderwerp gendergelijkheid op veel verschillende niveaus duurzaam in te bedden: het bereik kan wijdvertakt zijn en de impact enorm. Daarnaast is erkenning van het thema en het vinden van draagvlak om het verschil te maken niet problematisch of omstreden.

Anderzijds bestaat in deze benadering het risico dat het onderwerp gendergelijkheid, losjes en onschuldig opgehangen aan andere thema's, verder gemarginaliseerd raakt en tenslotte geheel uit beeld verdwijnt. Doordat het nooit zelfstandig geagendeerd wordt, blijft de aanpak vrijblijvend. Daarnaast ontstaat er een andere, misschien nog wel gevaarlijker valkuil: langs welke route het onderwerp gendergelijkheid ook wordt ingeweven, er zal weinig zicht zijn op hoe dit precies gebeurt. En juist in de praktische uitwerking, zo is gebleken, schuilen talloze subtiliteiten en gevoeligheden die genderongelijkheid of onveiligheid in de hand kunnen werken. Een ongelukkig geformuleerde opmerking kan onbedoeld precies averechts uitpakken. Welke impliciete denkbeelden in een terloopse klassensituatie worden aangereikt is, net als nu, slecht te controleren. Of de gekozen aanpak over zoveel sporen en met zo weinig begeleiding het gewenste rendement oplevert, kan niet worden vastgesteld.

Afwegingen

In het maken van een keuze voor uiteindelijke strategieën en interventies is het belangrijk om het doel scherp voor ogen te hebben: is dat gelijke representatie en bejegening van jongens en meiden of een ongelabelde erkenning van ieders kwaliteiten?

Is het reëel om te streven naar volledige neutraliteit, of gebeurt dat dan vanuit een zekere genderblindheid die juist die prachtige verschillen tekortdoet en die de huidige genderongelijkheid en bijkomende problematieken van vandaag de dag verhult? Is het reëel om te streven naar gelijkheid voor meiden en jongens, of onderstreept dat onnodig de binaire kaders die door sommigen als onwenselijk worden gezien? Afhankelijk van de behoefte kan een passend scenario worden gekozen, of kunnen elementen uit de verschillende scenario's gecombineerd worden ingezet.

In het funderend onderwijs lijkt het voor de hand te liggen om in te zetten op het scenario van de betrokkenheid. In de vroege vorming is immers nog de meeste ruimte om stereotyperingen te voorkomen en zo min mogelijk belemmeringen te creëren in het zelfbeeld van kinderen. In de bovenbouw van het vo en in het mbo zou het derde scenario passender zijn; daar zijn denkbeelden van leerlingen/studenten over zichzelf en gender al sterk ontwikkeld, en kan het zinvoller zijn om met andere prikkels hun keuzes en gedrag te beïnvloeden.

Het is dus de uitdaging om een doel of toekomstbeeld te formuleren, en daarbij te verkennen welke benadering het meest passend is. Het ligt voor de hand om elementen uit de laatste twee scenario's te kiezen; deze zullen echter pas succesvol zijn in samenspel met het eerste scenario: dat van de betrokkenheid binnen een sociaal veilig klimaat.

Met dank aan

Allereerst gaat onze dank uit naar alle professionals in het onderwijs die we hebben mogen interviewen voor deze verkenning.

Aan de totstandkoming van dit rapport verleenden daarnaast hun medewerking:

- Otto Jelsma, voorzitter CvB MBO Rijnland
- Susan Sants, coördinator integrale veiligheid MBO Rijnland
- Trudy Vos, bestuurder ROC van Twente
- Sandra Mors, beleidsmedewerker LOB vmbo-mbo BiOND
- Beleidsmedewerkers, domein Onderzoek, Opleiden en Innovatie PO-Raad
- Irene de Kort, beleidsadviseur sociale veiligheid en burgerschap VO-raad
- Ankie Hermans, senior beleidsadviseur kansengelijkheid, overgang po-vo VO-raad
- Peter Vermeijs, senior juridisch beleidsadviseur MBO Raad
- Doride de Bruijn, beleidsadviseur Strategie en Onderwijs MBO Raad
- Jet Tuinstra, beleidsadviseur Strategie en Onderwijs MBO Raad
- Gabry Karsdorp, beleidsadviseur BTG ICT & Creatieve Industrie MBO Raad
- Mala Paltoe, senior beleidsadviseur Kennispunt Gelijke Kansen, Diversiteit & Inclusie MBO
- Charlot Pierik, adviseur inclusie & diversiteit Movisie
- Jessica van Zadelhoff, projectleider COC Nederland
- Hannah Mars, projectmedewerker Emancipator
- Sander Heithuis, redacteur WOMEN Inc.
- Elsbeth Reitzema, senior programmamedewerker seksuele vorming Rutgers
- Sahar Yadegari, directeur-bestuurder VHTO
- Ingrid Doorten, senior beleidsadviseur Atria
- Malu Mosselveld
- Maurice Perdon
- Fiore Nicolai
- Iris Schijvens, bestuurslid LAKS
- Elina Stokvis, beleidsmedewerker LAKS
- Nena Grob, beleidsmedewerker LAKS
- Natascha Musters, docentonderzoeker/ Promovenda Tilburg University
- Laura Doornkamp, onderzoeker/ Promovendus Universiteit Leiden

Geraadpleegde literatuur & bronnen

- Abdelmoneim, J. (2018). *No More Boys and Girls: Can Our Kids Go Gender Free?* BBC2 Television. Geraadpleegd op 5 april 2021, van www.youtube.com/watch?v=wN5R2LWhTrY
- Act4Respect (2019, 16 december). *Het G-woord: relatie tussen gender en geweld*. Geraadpleegd op 28 september 2021, van act4respect.nl/actueel/het-g-woord-relatie-tussen-gender-en-geweld/
- College voor de Rechten van de Mens (z.d.). *Gendergelijkheid*. Geraadpleegd op 27 september 2021, van mensenrechten.nl/nl/gendergelijkheid
- College voor de Rechten van de Mens (z.d.). *Geweld tegen vrouwen*. Geraadpleegd op 28 september 2021, van hmensenrechten.nl/nl/geweld-tegen-vrouwen
- College voor de Rechten van de Mens (z.d.). *Huiselijk geweld*. Geraadpleegd op 28 september 2021, van hmensenrechten.nl/nl/huiselijk-geweld-0
- De Groof, M. & Huysmans, L. (z.d.). *Hoe kijk ik naar leerlingen?* Verkregen via www.procrustes.be/assets/257
- De Groof, M. & Huysmans, L. (z.d.). *Contact met succesvolle rolmodellen*. Verkregen via www.procrustes.be/assets/251
- De Groof, M., Vantieghem, W., Van Houtte, M., & Laevers, F. (2015). De impact van genderstereotypen op de identiteitsontwikkeling van jongeren. *Welwijs*, 26(4), p. 21-24. Verkregen via www.procrustes.be/assets/117
- Engels, N., Laevers, F., Lombaerts, K., Michalek, N., Van Houtte, M. & Van Maele, D. (2015). *Gender op School: Meer dan een jongens-meisjeskwestie*. Leuven: LannooCampus.
- Fullan, M. (2009). *The Challenge of Change. Start school improvement now*. California: Corwin.
- Inspectie van het Onderwijs (z.d.). *Zorgplicht voor sociale veiligheid op scholen*. Geraadpleegd op 28 september 2021, van www.onderwijsinspectie.nl/onderwerpen/sociale-veiligheid/zorgplicht-veiligheid-leerlingen
- Jones, G. (2012). *Organizational Theory, Design and Change*. New Jersey: Pearson Education Inc.
- MDFnl (2020). *Theory of Change. Een handleiding om verandering te begrijpen en impact te realiseren. Versie 2.0*. Geraadpleegd op 19 april 2021, van www.goededoelennederland.nl/system/files/public/Bedrijfsvoering/TOC%20versie%202.0.pdf
- Onderwijsraad (2020). *Een verkenning van sekseverschillen in het onderwijs*. Verkregen via www.onderwijsraad.nl/publicaties/adviezen/2020/10/07/verkenning-sekseverschillen-onderwijs
- Rycroft-Smith, L. & Andre, G. (2020). *The Equal Classroom. Life-Changing Thinking About Gender*. London & New York: Routledge.
- Schade, K. (2020, 14 september). Onderwijs waarin de kijk op jongens en meiden (g)een rol speelt. *Van12tot18*, p 44-45. Verkregen via www.van12tot18.nl/onderwijs-waar-in-de-kijk-op-jongens-en-meiden-g-eeen-rol-speelt
- Schade, K., & Schepers, E. J. (2020). Gendernormen en sociale veiligheid. School & Veiligheid over (het doorbreken van) Normen en Stereotypering. In *Vaktijdschrift Profiel*, 29(6), p 22-23. Verkregen via www.profielactueel.nl/profiel-vakblad-mbo-onderwijs/vakblad/thema-duurzaam-beroepsonderwijs-voor-eeen-duurzame-wereld/b64g6c1o73/
- Stichting School & Veiligheid (2020, 5 november). *Project Genderwijs*. Geraadpleegd op 5 april 2021, van www.schoolenveiligheid.nl/project/project-genderwijs/
- Stichting School & Veiligheid (2020, 16 december). *Nauwe steegjes of ruim baan?* (blog). Geraadpleegd op 20 september 2021, van www.schoolenveiligheid.nl/blog/nauwe-steegjes-of-ruim-baan/
- Stichting School & Veiligheid (2021, 17 februari). *Ik ben, ik ben, wie jij niet ziet* (blog). Geraadpleegd op 20 september 2021, van www.schoolenveiligheid.nl/blog/ik-ben-ik-ben-wat-jij-niet-ziet/

- Stichting School & Veiligheid (2021, 23 februari). *Ouders als partners in schoolveiligheid*. Geraadpleegd op 22 april 2021, van www.schoolveiligheid.nl/kennisbank/ouders-als-partners-in-schoolveiligheid/
- Stichting School & Veiligheid (2021). *Wat is sociale veiligheid?* Geraadpleegd op 27 september 2021, van www.schoolveiligheid.nl/thema/visie-sociale-veiligheid/#wat-is-sociale-veiligheid
- VHTO (2018). *De 10 inzichten in Gender en STEM*. Verkregen via www.vhto.nl/kennis/publicaties-vhto/de-10-inzichten-in-gender-en-stem/
- Vinkenburg, C. (2016). *WOMEN Inc. Beeldvorming - Vooroordelen (m/v) in Taalgebruik*. Verkregen via www.womeninc.nl/knowledge/inclusieve-taal
- World Economic Forum (2019, 16 december). *Global Gender Gap Report 2020*. Verkregen via www.weforum.org/reports/gender-gap-2020-report-100-years-pay-equality/

BIJLAGEN

Bijlage I: Stappen van de Theory of Change

Stap 0

Het onderwerp/thema

Verkenning van de bijdrage van het onderwijs aan werken aan gendergelijkheid in de samenleving.

Belanghebbenden

Primair: het onderwijsveld

- Leerkrachten, mentoren, SLB's
- Leerlingen
 - po
 - vo
 - mbo
- Schoolleiders

Secundair: onderwijsstakeholders

- Sectorraden
- Schoolbesturen
- Belangenverenigingen voor actoren in het onderwijs

Tertiair: maatschappelijke stakeholders

- Organisaties die zich in en om het onderwijsveld bewegen

Stap 1

De maatschappelijke droom

Keuzevrijheid, kansengelijkheid en veiligheid voor alle kinderen in het onderwijs, onbelemmerd door genderstereotype normen, voor gendergelijkheid in de samenleving.

De maatschappelijke droom, geladen met betekenis

Het onderwijs is een veilige en uitnodigende plek, waar gendergelijkwaardigheid als norm wordt uitgedragen. Alle kinderen voelen de ruimte en de vrijheid om zichzelf voluit te ontplooien zonder belemmering van genderverwachtingen. Er heerst een open en gender-inclusief klimaat, waarbinnen kinderen gelijkwaardig bejegend worden, onbelemmerd keuzes kunnen maken en eerlijke kansen krijgen. Met respect voor verschillen worden capaciteiten optimaal benut in de samenleving.

Stap 2/3/4

Conditie & onderliggende aannames | Geclusterd

De condities beschrijven het 'wat' van de verandering (door 'wie'), de aannames het 'waarom'.

Verandering in een school vraagt om verandering van de schoolcultuur. Schoolcultuur is een verzameling van gemeenschappelijke normen en waarden die gelden binnen een school. De uiteindelijke waarden die je nastreeft en het gedrag dat je moet vertonen dienen goed aan te sluiten bij de

schooldoelen.¹⁷ Stel dat een school als doel heeft leerlingen gelijke kansen te bieden en te ondersteunen zich optimaal te ontwikkelen, dan is het van belang dat de waarden van de mensen in de organisatie hierbij aansluiten.

Cluster 1 Bewustwording (overkoepelend over alle condities)

Onderwijspersoneel is zich bewust van eigen en andermans denkbeelden over gender, hun eigen invloed op en verwachtingen van leerlingen, geïnternaliseerde normen van zichzelf en in het systeem.

- Van eigen en andere denkbeelden over gender
- Van eigen invloed op leerlingen
- Van verwachtingen van leerlingen
- Van geïnternaliseerde normen in het systeem
- Van eigen geïnternaliseerde normen

Aanname: Bewustwording van eigen en andermans denkbeelden en geïnternaliseerde normen ten aanzien van gender kan mensen helpen om hun eigen gedrag en dat van anderen te begrijpen. Daarmee wordt ook iemands onzekerheid en handelingsverlegenheid kleiner.¹⁷

Cluster 2 Belang onderstrepen & agenderen

Scholen (directie en team) agenderen de norm van gendergelijkwaardigheid en dragen het actief uit.

- Expliciteren in visie en beleid
- Agenderen bij teamvergaderingen of studiedagen
- Verwerken in externe communicatie (website, ouderbrieven, leerlingenwerving)
- Scholen met een GSA stimuleren de GSA om aandacht te besteden aan gendergelijkwaardigheid

Aanname: Als sprake is van een leercultuur in scholen, een levende leergemeenschap, zijn docenten niet alleen tegenstanders of uitvoerders van veranderingen die door anderen worden opgelegd.¹⁸ Scholen en professionals die zichzelf als verantwoordelijk zien, kunnen genderrollen of stereotypingen doorbreken.

Overheidsinstanties, belangenorganisaties en maatschappelijke stakeholders onderkennen en ondersteunen het belang van en het werken aan gendergelijkwaardigheid in het onderwijs.

Aanname: Als verschillende instanties met een gevestigde autoriteit het belang van gendergelijkwaardigheid onderschrijven en uitdragen, zullen scholen zich gesteund voelen om ermee aan de slag te gaan.

Cluster 3 Uitdragen sociale norm | Schoolcultuur

Het schoolpersoneel communiceert open met elkaar over normen en waarden ten aanzien van het onderwerp gender, waarin ruimte is voor verschillende standpunten.

Aanname: Als er open over verschillende standpunten gecommuniceerd kan worden binnen het team, zal er meer (gezamenlijk) draagvlak ontstaan voor het onderwerp gender(gelijkwaardigheid).

Leerkrachten en leerlingen maken afspraken met elkaar over omgangsvormen en respectvolle gendergelijkwaardige bejegening.

- Afspraken over de omgang tussen leerkrachten en leerlingen
- Afspraken over de omgang tussen leerlingen onderling

Aanname: Als verandering tegen de regels van een groep (met zijn eigen gedragsregels) in gaat, kan dat ervoor zorgen dat een groep zich gaat verzetten tegen de verandering.¹⁹ Om weerstand van de hele groep (schoolteam) te voorkomen, is het van belang dat de verandering zo min mogelijk tegen groepsregels ingaat. Eigenaarschap geven in het maken van afspraken zorgt voor betrokkenheid en verantwoordelijkheid ten aanzien van een goede naleving van de afspraken.

17 Jones (2012). Organizational Theory, Design and Change.

18 M. Fullan (2009). The Challenge of Change. Start school improvement now.

19 Jones (2012). Organizational Theory, Design and Change.

Iedereen in de school bewaakt de sociale norm en de afspraken over omgangsvormen en bejegening. Iedereen draagt hier verantwoordelijkheid voor, spreekt elkaar er respectvol op aan.

Aanname: De leerkracht kan een belangrijke rol spelen in het zien en bevestigen van positief gedrag.²⁰ Daarvoor moet een leerkracht wel achter de sociale norm staan. Als sprake is van een leercultuur in scholen, een levende leergemeenschap, zijn docenten niet alleen tegenstanders of uitvoerders van veranderingen die door anderen worden opgelegd.²¹

Scholen zien ouders als partners in het werken aan gendergelijkwaardigheid.

Aanname: Ouders zijn een van de belangrijkste externe belanghebbenden van de school als organisatie. Daarnaast hebben ouders een grotere invloed op hun kind dan jij als school, zij staan als hoofdopvoeder het dichtst bij het kind.²² Zowel ouders als leraren hebben een grote rol in het bij kinderen aanleren van goed gedrag en goede omgangsvormen. Daarom heeft de school samen met de ouders een gedeelde verantwoordelijkheid: ze moeten op een gelijkwaardige manier samenwerken aan de ontwikkeling van kinderen en het tegengaan van grensoverschrijdend gedrag door hun kinderen.²³ Als je als school ouders meekrijgt in je visie op gendergelijkwaardigheid, kun je tot verandering komen.

Cluster 4 Taal & Bejegening

Leerkrachten bejegenen leerlingen gelijkwaardig en afgestemd op de behoeften van het individuele kind.

- Verwachtingen
- Ondersteuning en begeleiding
- Bekrachten en corrigeren van gedrag
- Aanspreekvorm

Aanname: De leerkracht kan een belangrijke rol spelen in het zien en bevestigen van positief gedrag.²⁴ Als sprake is van verschillende verwachtingen van jongens en van meiden, gaan leerlingen zich gedragen naar die verwachtingen. Een gendergelijkwaardige benadering kan tegengaan dat kinderen zich gaan gedragen naar genderstereotype verwachtingen, en geeft hen de ruimte om de authentieke ontwikkeling door te maken die bij hen past.

Onderwijspersoneel beschikt over de juiste taal- en beeldvormen om genderinclusief te zijn, om het onderwerp gender in de breedste zin van het woord te bespreken

- Wanneer zet je welke taal in? Wie wil je bereiken? Soms genderspecifiek, soms genderneutraal;
- Bewust zijn van het onderscheid tussen feministische taal en non-binaire taal;
- Bewust zijn van de betekenis van de woorden gender, geslacht, sekse;

Aanname: Taalgebruik heeft niet alleen gevolgen voor hoe mensen elkaar beoordelen, maar ook voor de keuzes die mensen maken. Al vanaf jonge leeftijd horen we in het taalgebruik om ons heen hoe jongens en meiden zich horen te gedragen. Als vrouwen die van de norm afwijken en stereotype-incongruente rollen vervullen voortdurend worden blootgesteld aan linguistic bias (al dan niet expliciet, zowel in de media als in de werksituatie) kan dat leiden tot een daling in zelfvertrouwen, verlies van ambitie en uiteindelijk zelfs onderpresteren.²⁵ Daarmee komt een vicieuze cirkel tot stand, waarbij de lagere prestaties het beeld van minder of zelfs helemaal niet geschikt zijn voor deze rol in stand houden.

Als onderwijspersoneel zelf consequent anders gaat praten, schrijven en beelden gaat gebruiken, dan kan dit positieve gevolgen hebben voor het zelfvertrouwen en de ambitie van leerlingen.

20 M. De Groof en L. Huysmans (KUL). Hoe kijk ik naar leerlingen? www.procrustes.be/assets/257

21 M. Fullan (2009). The Challenge of Change. Start school improvement now.

22 www.schoolenveiligheid.nl/kennisbank/ouders-als-partners-in-schoolveiligheid/#partnerschap ; Jones (2012). Organizational Theory, Design and Change.

23 www.schoolenveiligheid.nl/kennisbank/ouders-als-partners-in-schoolveiligheid

24 Engels et al. (2015) Gender op School; De Groof & Huysmans (KUL). Via: www.procrustes.be/assets/257;

25 Ellemers & Bareto (2015), in Vinkenburg (2016). Verkregen via www.womeninc.nl/knowledge/inclusieve-taal

Cluster 5 Representatie & (beroeps)perspectieven

Leerlingen voelen zich gerepresenteerd: zij herkennen zich in voorbeelden, lesmaterialen als het gaat om hun (gender)identiteit.

Aanname: Genderstereotypen kunnen doorbroken worden via blootstelling aan gender-atypische rolmodellen. Als leerlingen zich herkennen in voorbeelden en lesmateriaal, zien zij diversiteit en hun eigen uniciteit als een gegeven, als iets dat er mag zijn. Dan voelen leerlingen dat zij erbij horen als deel van een groter geheel.²⁶

Onderwijsprofessionals reiken leerlingen een diversiteit aan betekenisvolle rolmodellen/voorbeelden/perspectieven aan.

- Docenten in de klas/ tijdens de les in een voorbeeld of filmpje of boek
- SLB-er of decaan bij studiekeuze-advies of loopbaanoriëntatie.
- Schooldirecties bij wervingstaal

Aanname: Contact met betekenisvolle rolmodellen bevordert de identiteitsontwikkeling.²⁷ Als leerlingen concrete voorbeelden krijgen van mensen zoals zichzelf die een bepaalde positie bereiken of een bepaald beroep kiezen, dan krijgen zij onbelemmerd zicht op mogelijke toekomstperspectieven, zoals opleiding, beroepskeuze en maatschappelijke rollen.

Cluster 6 Ondersteuningsaanbod

Overheidsinstanties, maatschappelijke stakeholders en commerciële ondernemers verzorgen een rijk aanbod aan boeken, materialen of werkvormen voor onderwijsprofessionals om in de klas een evenwichtig beeld neer te zetten.

Aanname: De autoriteit van organisaties die materialen en methoden beschikbaar stellen, versterkt de status van de uitgedragen norm.

Overheidsinstanties, maatschappelijke stakeholders en commerciële ondernemers verzorgen een rijk aanbod aan trainingen en (bij- en na-)scholingen voor (toekomstige) onderwijsprofessionals

- Om stereotype normen te leren signaleren en te doorbreken
- Om te reflecteren op hun eigen stereotype normen
- Om gendernormen bespreekbaar te maken

Aanname: Een ruime keuze uit aanbod dat maatschappelijke diversiteit en gelijkwaardigheid als norm presenteert, ondersteunt professionals bij het vormen van hun eigen referentiekaders ten aanzien van gender, én bij het stellen van een gendergelijke norm voor hun leerlingen.

²⁶ De Groof, Vantiëghem, van Houtte & Laevers (2015). Via: www.procrustes.be/assets/117

²⁷ Engels et al. (2015) Gender op School; De Groof en Huysmans (KUL). Via: www.procrustes.be/assets/251

Bijlage II: Gespreksrichtlijn interviews

Opening /Introductie van het gesprek (5 min)

Korte film van MATROSE vooraf toesturen: linkje + uitnodiging om alvast te bekijken vóór het gesprek.

- Opening: terugkomen op het filmpje en reactie peilen. Eventueel met een teaser ter herinnering.
- Herkenbaar?
- Wat raakt je?
- Wat zie je zelf (ook)?
- Wat doe je zelf (ook)?
- Hoe kijk je naar jongens en meiden? Denk aan rollen, verwachtingen Kansen geven, beurten geven

Praten over taal (5 min)

- Gender – waar denk jij aan bij dit woord?
Uitleg gebruik van het begrip gender vs. Sekse/geslacht

En wat we (ook) in elk geval willen weten/vragen: (10 min)

- Hoe spelen gendernormen nu in het onderwijs? Kun je voorbeelden geven?
- Wat vind je daarvan?

Conditie: (15 min) vind jij het nodig dat hier actief op wordt ingezet? (vanuit het ministerie) of mogen scholen het op hun beloop laten? En wiens verantwoordelijkheid is dat dan? Is dit in een school haalbaar?

- Bewustwording: bewust van eigen en andermans denkbeelden?
- Belang onderstrepen + agenderen: Staat het op de agenda van school? Verwerkt in visie? (GSA?) hoe zou je dat willen zien?
- Uitdragen sociale norm/schoolcultuur: Wat is de sociale norm, openheid om erover te praten? Afspraken over gendergelijkwaardige omgang met elkaar?
- Taal en bejegening: Aanspreekvorm, verwachtingen o.b.v. gender, beelden in communicatie van school
- Representatie en (beroeps)perspectieven: aanreiken van diverse rolmodellen/voorbeelden/perspectieven (lesmateriaal, studieloopbaanbegeleiding, etc.)
- Ondersteuningsaanbod: materialen en leermiddelen beschikbaar?

Dilemma's in de aanpak: (20 min) wat denk jij?

- Is je waarneming bij j/m een gevolg van je aanname?
Of werkt het juist precies andersom?
- Moet je pas aandacht besteden aan de verschillen als het problematisch wordt?
Of moet je er op voorhand expliciet (of impliciet) op sturen?
- Als je niets speciaals doet, ben je dan al rolbevestigend bezig?
Of doe je juist aan hypercorrectie als je een duidelijke norm stelt?
- Moeten leerlingen in de klas terugzien welke bewegingen er in de samenleving spelen, ook specifiek ten aanzien van dit onderwerp?
Of moet je ze niet lastigvallen met de dilemma's waarmee we worstelen?

- Moeten overheid/schoolbesturen leidend zijn in een gendersensitieve aanpak?
Of zijn ouders samen met leerkrachten verantwoordelijk voor eerste stap?
- Is de eigen leerkracht/docent veilig om bepaalde dingen mee te bespreken?
Of kan je dat beter doen met iemand van buiten de klas/school? - waarom?
- (vraag: moet het ook over fysieke verschillen gaan. N.a.v. het signaal dat kinderen (te) weinig taal hebben om over hun lichaam te praten, verpreutsing?)
- Als je een bepaalde sociale norm doorbreekt, kan het ook juist sociale onveiligheid veroorzaken. En hoe breng je dan de veiligheid terug? Of moet je het dan niet doorbreken?
“Het wordt er onveilig van, daarom doe ik het niet. Want wat moet ik dan doen als het onveilig wordt?”

Afsluiting (5 min)

Uitnodiging om ideaalbeeld te schetsen:

- Hoe zou je het graag zien? Wat zou je graag zien?
- Hoe zou dat gerealiseerd kunnen worden? Hoe zou dat moeten gebeuren? Hoe kan het onderwijs daarin een rol spelen? Geef ons of geef het ministerie een tip.

Tot slot

- Sta je ervoor open om betrokken te blijven?

Perspectieven/denkbeelden ten aanzien van gender (uit rapport Onderwijsraad)

1. Er zijn nu eenmaal fundamentele biologische verschillen en verschillen in aanleg/interesse tussen mannen en vrouwen (genderessentialisme)
2. Alles moet precies gelijk verdeeld worden tussen mannen en vrouwen: werk, zorgtaken, maatschappelijke invloed, economische situatie (egalitarisme)
3. In de samenleving zijn nu eenmaal bepaalde rollen en taken weggelegd voor mannen en vrouwen (communitarisme)
4. Mannen en vrouwen zijn door de samenleving gesocialiseerd tot stereotypen, daardoor zijn de verschillen ontstaan (sociaal constructivisme)

